

ΑΓΟΡΑ

Fagblad for Klassisk Arkæologi og Klassisk Filologi

Generelt

Giuseppe (Bepi) Torresin	2
<i>af Ole Thomsen</i>	
Agoras Mindeskrift til Giuseppe Torresin	5
Nekrolog over Rudi Thomsen	6
<i>af Aksel Damsgaard-Madsen</i>	
Studieleder Marianne Pades to taler ved afskedsreceptionen for Ole Balslev og Erik Ostenfeld d. 16. december 2004.....	8
<i>af Marianne Pade</i>	
Om at udgive nylatinske tekster, metodiske og kulturhistoriske overvejelser	10
<i>af Marianne Pade</i>	
Troja, Troja og atter Troja!	23
<i>af Konstantin Kitsais - Jørgensen</i>	
Referat af gæsteforelæsning ved afd. for klassisk arkæologi d. 30-09-2004.....	25
<i>af Line Bjerg</i>	
Helt uforsvarligt: Christopher Arzrouni og Gorgias	26
<i>af Anne Mette Borch Hansen</i>	
Hvor myto-logisk! Forslag til mytelæsninger 4:Spiders & Spinsters	42
<i>af Chresteria Jakobsen</i>	
Anmeldelse af Erwin Neutzsky-Wulffs Det overnaturlige	46
<i>af Chresteria Jakobsen</i>	

Profil

Jette Persiani.....	49
---------------------	----

Arrangementer

Fra Artemis til Diana	51
Hvad er ROMANISERING?.....	53
Propædeutisk temadag i Odense	54
Forårets fællestema – et samarbejde mellem AU, KU og SDU.....	55

AGOPA - Klassisk Arkæologi og Afd. for Klassisk Filologi, Aarhus Universitet.

Red.: Klassisk Filologi, Nordre Ringgade, bygning 415, 8000 Århus C.

Tlf.: 89426406

E-mail: agora@hum.au.dk

Redaktion: Jesper Jensen - klajj@hum.au.dk, Anne Chresteria Jakobsen - Chresteria@Chresteria.dk, Anne Mette B. Hansen - NIBH@mail.tele.dk, Rasmus Gottschalck - oldrg@hum.au.dk, Thomas Hverring (Redaktør) - th2v@hotmail.com, Erik Kristensen - homera@image.dk, Søren Sørensen - 5347190m001@stofanet.dk, Louise Mejer - louise@mejer.org, Konstantin Kitsais-Jørgensen - kitsais@hotmail.com.

Tryk: AU Trykkeri

ISSN 0106-2913

Redaktionelt Forord

Først og fremmest velkommen til de nye studerende, som ikke er så nye længere. AΓOPA er ikke udkommet siden før sommerferien, og der er sket meget siden sidst.

Når der er gået så lang tid skyldes det hovedsagelig, at vores kære Bepi, AΓOPAs primus motor, er død. Giuseppe Torresin *var* AΓOPA. Aldrig udkom et nummer uden mindst én artikel fra Bepis hånd, og hans opfordringer til de studerende om at bidrage til bladet med artikler, opgaver og specialeresuméer var utallige. Netop de studerende var Bepis hjertebørn. Vores trivsel lå ham altid på sinde. Hvert eneste semester stod han utrættelig klar til at modtage det nye kuld og opflaske alle i den klassisk-filologiske ånd. Timerne og især de mange diskussioner blev aldrig afsluttet, men fortsatte over »en lille kaffe« i kantinen altid ledsaget af ivrige fagter og flagrende armbevægelser.

Da Bepi blev 70 og skulle pensioneres, skrev hans gode ven og instituttets daværende professor Holger Friis Johansen i en festsang: »Nu bli'r der stille, han har os forladt, Bepi, den gamle urostifter.«

Det fik han heldigvis ikke ret i på daværende tidspunkt. Bepi fortsatte sit virke næsten 10 år til gavn for både AΓOPA og Institutet, men sidste forår blev der stille. Den gamle urostifter forlod os. På AΓOPA -redaktionen opfordrer vi alle til at føre hans ånd videre: Læs, fordyb jer, diskutér, skriv i AΓOPA og hold faget i live.

Desuden har to andre af vore undervisere forladt os, heldigvis ikke på samme uigenkaldelige måde. Sidste semester blev Erik Ostenfeld og Ole Balslev pensioneret. De har dog lovet stadig at have deres gang på instituttet. Det er vi meget glade for. Vi bringer Marianne Pades afskedstale.

I nærværende udgave af AΓOPA bringer vi langt om længe nekrologer over Giuseppe Torresin og Rudi Thomsen – to stjerner over den klassiske himmel. I den forbindelse bringer vi en opfordring til at deltage i skabelsen af et mindeskrift for Giuseppe Torresin.

Vores utrættelige Chresteria bringer os endnu et afsnit af vores myteserie og en anmeldelse af Neutzsky-Wulffs' *Det overnaturlige*. I det hele taget har vi en aktiv redaktion, der sandelig ikke holder sig tilbage for at bidrage med materiale til AΓOPA. Anne Mette Borch Hansen har skrevet en artikel om Christopher Arzrounis artikelserie i *Weekendavisen* og Konstantin Kitsias-Jørgensen har skrevet om Troja.

Vi bringer også Marianne Pades tiltrædelsestale, der drejer sig om Niccolò Pirottis brevsamling, og langt om længe en kort beskrivelse af Jette Persianis projekt.

Line Bjerg har givet os et kort referat af Franz Kolbs gæsteforelæsning om Kyaneai.

Til sidst er kun at sige, at vi håber at du, kære læser, får lyst til at bidrage til os, eller måske ligefrem at melde dig ind i redaktionen.

Redaktionen

Generelt

GIUSEPPE (BEPI) TORRESIN

6.7. 1924 - 6.5. 2004

af Ole Thomsen

I fire årtier tjente Bepi de klassiske studier i Danmark, på universitet og i skole. Han kom første gang hertil i 1948, hvor han hurtigt blev fortrolig med miljøet omkring Carsten Høeg, den ene københavnske professor i klassisk filologi, hvis vitale kulturkonservatisme tiltalte den italienske socialist Bepi. Han vendte tilbage som italiensk lektor i 1962, hvorefter han i 1968 blev tilknyttet Aarhus Universitets Institut for Oldtids- og Middelalderforskning.

Gennem Bepi kunne vi ikke undgå at få et pust af hans store lærere Giorgio Pasquali og Eduard Fraenkel. Pasquali var, har jeg læst et sted, »altid urolig, hyppigt bizar«; hos ham fremhævede Bepi på den ene side hans kraftfulde, nysgerrige, altspisende (»onnivoro«), exuberante væsen, på den anden side hans alexandrinisme, hans udsøgte sans for den subjektive, sjælegranskende, patetisk-ironiske, uindfangelige hellenistiske poesi med dens hele kunstinterne netværk, dens *arte allusiva*. Bepi priste sproget og skrivemåden i Pasqualis *Pagine stravaganti di un filologo*, denne kæmpemæssige artikelsamling (artiklerne er oprindeligt fra 1933 til 1951). Hvis man studerer problemstillingerne og de genkommende temaer i denne bog – »un libro di politica culturale e scolastica« -, tegner der sig for en et billede af Bepi som en dybt hengiven og derfor selvstændig pasqualianer. Sådan så han vist også sig selv.

Fraenkel var, modsat Pasquali, ikke nogen ven af de alexandrinske poeter, meget i denne sildefødte verden fandt han »morbido« (»han mener *morboso*«) hviskede studenterne i Pisa til hinanden). Hos den landflygtige Berlinerjøde Fraenkel beskrev Bepi med megen ømhed den måde, hvorpå han bar sin visne arm. Han fremhævede Fraenkels pinte nervøsitet forud for hver eneste undervisningstime, selv den letteste, hans momentvise grove tromlen i undervisningen, hans uendelige appetit på interpreterende dialog til seminarerne for de udvalgte, alt i alt et geni, som hans bøger – fx bogen om Horats - ifølge Bepi ikke giver meget mere end en afglans af.

En discipel af Fraenkel og Pasquali stiller sig vanskeligt tilfreds. Det var således et problem for Bepi, at der går indflydelsesrige professorer rundt på fakultetet og giver den som venner af os, idet de hævder, at den klassiske filologi naturligvis for længst er udtømmende bogført, da jo hele stoffet findes så herligt ordnet i filologiens imponerende encyklopædier, hvor enhver kan hente det ned af hylderne. Det var også et problem, at Keld Zeruneith, som med *Træhesten* har formået at skrive en bog, som fascinerer så mange, som faktisk fascinerer så mange, på det klassiske felt er en halvstuderet røver.

Sådanne ting kommenterede han, og de nagede ham. Lige indtil få timer før sin død brændte Bepi for de klassiske studiers ve og vel. »Klassiske studier« taget i vid forstand! Alle, der har talt sygdom med ham og besøgt ham på hospitalet, har hørt ham ivre mod den glatte læge, ham der er »blevet overlæge ved at smile«, og i stedet efterlyse »læger, der kan græsk og latin«. Hvad mente Bepi i grunden med dette krav? At han virkelig mente noget med det, var man i hvert fald ikke i tvivl om, når man stod ved hans sygeseng! I almindelighed spurgte vi ham alt for sjældent, hvad meningen i grunden var med alle hans blomstrende påstande; og heller ikke her kan jeg andet end tegne på frihånd. En, der kan græsk og latin – det betød for Bepi ikke først og fremmest noget

sprogligt. En læge, der kan græsk og latin – det er en, der lytter efter problemerne, de faktiske problemer (»faktisk« havde en høj frekvens i hans leksikon). Et menneske, der kan græsk og latin – det er en, der i sit liv har oplevet studiernes trøst, *consolatio studiorum*.

Aarhus Universitet kan ikke nogen sinde have haft et mere nærværende institutmenneske end Bepi, ingen der var mere gavmild med sin tid, mere generøs med råd og dåd. Bepi var til rådighed, *Bepi praesto erat*. Og hvis kriteriet er nærvær, intensitet, gnistrende vilje til at påvirke og præge, må man sige, at Bepi tjente humaniora ikke blot i fire, men i ti gange fire årtier.

Hos Johan Ludvig Heiberg stiller Aristofanes (i *En Sjæl efter Døden* fra 1840) på oldtidsgrækernes vegne det spørgsmål til nutidsmennesket: »Kan du skrive, kan du tale for os Mænd?« Mens Bepi levede, kunne der svares ja til det spørgsmål; vi havde en, der kunne *kæmpe* for grækerne og romerne.

Det var ikke den stramme struktur og ikke det snævert fastholdte fokus, der karakteriserede Bepis undervisning og hans foredrag. Dertil vidste han alt for meget. Ja, referencerne hjemsøgte ham – både dem til de antikke forfattere og dem til deres moderne fortolkere. Det trak i ham.

Både som forsker og som forelæser kom Bepi da til at sværge til »de åbne problemer«, og »ustandselig« blev et af hans livord. Hans sympatier hældede til publikationer af typen »studier og materialer«. Han var tiltalt af »divagationerne«, de lærde artikler der er lastet med noter og som tillader sig at afsøge sidevejene også, som er ekstra-vagante i ordets etymologiske mening: udenfor-strejfende. Han var overbevist om den store værdi af, at der løbende kommer bøger på dansk om antikke emner.

For dem, der kun har kendt ham som en urokkelig og festlig autoritet eller, endnu senere, som en sød »pensionær« (»han mener pensionist« hviskede studenterne i Århus til hinanden), kan det være på sin plads at genkalde sig, at han ikke blev sparet for alvorlige kriser i løbet af sin karriere, både i Italien og her. Bepi var således ansat ved Oldtid og Middelalder i ganske mange år, uden at han bidrog mærkbart til instituttets forskningsoutput, og på et vist tidspunkt var hans stilling i overhængende fare; for systemet at se var han jo en af de nulforskere, som et moderne, veldrevet universitet må skille sig af med. Det tjener den daværende institutbestyrer Otto Steen Due til ære, at han fuldkommen afviste at lade Bepi måle med systemets alen. Due fandt også den frelsende formel, nemlig denne: »Giuseppe Torresin producerer sig gennem sine elever«. Og så er man vel ikke nulforsker! Lad os håbe, at en sådan formel også vil gøre indtryk på systemet her et kvart århundrede senere, hvis der et eller andet sted er en majeutiker som Bepi, der fortjener at reddes.

Siden hen kom der så heldigvis en række publikationer – nu ikke kun af hans elever, men også af ham selv. Her skal nævnes hans fine *Homer* i Klassikerforeningens Oversigter fra 1989 og hans skarpsindige – og kærlige - analyse i *Classica et Mediaevalia* fra 1998 af Ovids Fædra-brev (Fjerde Heroinebrev) med lange vuer tilbage til Euripides' to Hippolytos-dramaer. Dette sidste, at Euripides er med, fremhævede han med et vist eftertryk i vores sidste samtale; det så filologen Bepi gerne, at vi huskede på under vore videre studier.

Som filologisk-historisk forsker var han dybt og principielt skeptisk over for enhver påstand om enhed og ægthed og om overleveringens rigtighed og sundhed. Som elev af Eduard Fraenkel var han diagnostiker og analytiker – men betonedede samtidig, at klassikerne skal nydes. Også som personlighed og gemyt var han en uven af det hvilende og veltilpasse – men dog en mester i hygge og en forborgens elsker af idyl. På den anden side, hvem har nogen sinde set Bepi læne sig grundigt og længe tilbage i en stol? Han sad på kanten.

Man er godt kuert, hvis man ikke tør sige det som det er, nemlig at Bepis lærdom placerede ham

i verdenseliten. Men hertil kom så det komplet u-professorale nærvær, som kendetegnede hans undervisning og vejledning. Han var sensualist, og derfor nærgående. Studenterne (Bepi gik aldrig over til at tale om »de studerende«, hvad der jo også er en term for bureaukrater) vidste, at den person, der her stod og læste over Horats med dem, havde en aldeles ufejlbarlig næse for, hvem af dem der var kæreste med hvem. Hvem andre end Bepi ville unge mennesker tillade at gå så tæt på? Men han måtte gerne, for der stod hengivenhed om ham.

Både omkring 1968, da han var en slank, velkæmmet, diskret parfumeret, nærmest kæderygende elegantier, og også her ved slutningen, da cigaretterne var borte og kiloene havde indtaget røgens plads, var og blev han en ekspressiv sensualist. Og en operaelsker. Vi må ikke lade hans personligheds vælde overskygge, at han var en mester i pudsighedens miniaturekunst. Bepi dyrkede sin snurrighed, også når han underviste. Hans viden var nærmest universel, men hans stilsignatur var den vidtdrevne ensidighed.

Det ville være en underdrivelse at sige, at Bepi var levende optaget af politik; han *troede på* politik. Han havde nemt til flovhed over sine italienske landsmænd. Grækerne elskede han, også nutidens grækere, især alle de tandløse charmetrolde og vismænd ude i landsbyerne, selv om ideologikritikeren Bepi med bestemthed afviste al løs tale om ubrudt kontinuitet fra de gamle til de moderne grækere. Desuden elskede han Danmark og forsvarede det i tykt og tyndt. Han nærrede den dybeste beundring for den kulturelt forpligtede velfærdsstat, som han så udvikle sig i Skandinavien i tresserne og halvfjerdserne, og han præsenterede den i italienske venstrefløjstidsskrifter. Det, han så som Socialdemokratiets evigt halvhjertede forhold til universiteterne, gik ham på.

Han blev ikke kendt i en bred offentlighed herhjemme, hvad der blandt andet skyldes hans frygtelige forhold til det danske sprog – et forhold, der er en gåde og en tragedie.

Under de nuværende styrelsestilstande på de danske universiteter tilsiger den herskende mentalitet én ting, nemlig at man ikke kritiserer ledere. Ledere kritiserer man ikke. Bepis holdning gennem alle årene var den *diametralt* modsatte: han kritiserede med forkærlighed lige netop ledere, ja, han angreb dem ustandselig, med navn og adresse.

Sådanne ting diskuterede vi den sidste aften, den femte maj, og Bepis indlæg var som sædvanlig fuldt af »salt og peber«. Dette var nemlig første bud i hans retorik: Der skal være »salt og peber« i det vi siger.

Han havde storsind og objektivitet nok til at glæde sig over, at det klassisk-filologiske instituts værste trakasserier – som han dog ellers i sin tid havde været en levende del af – nu gennem flere år har været *en saga blott*. Omslaget kom cirka med årtusindskiftet, og det blev beseglet, da Klassisk Filologi sluttede sig sammen med Romansk pr. 1. august 2002.

Også under et besøg på et tidligere tidspunkt af hans sygdom havde vi drøftet diverse problemer, og det ganske indgående (for han var jo blevet vores skriftefader). Efter dette besøg sendte han denne mail (af femte marts):

Du kan ikke tro, hvor glad jeg var for dit besøg i går og de mange ting du fortalte mig, skønt nogle var kilder til bekymring. Men at vide er altid bedre end at ikke vide det som man ikke kan lide. tak tak igen kh bepi.

»Men at vide er altid bedre end at ikke vide det som man ikke kan lide«...Vi vil gerne tro, at Bepi nu bare har forlagt studierne til Elysium fra Elmsager; i Elmsager 4 var der jo heller ikke plads i arbejdsværelset længere.

Men vi frygter nok, at han ville sige, at den slags ikke er troligt, og at han, sin vane tro, ville sætte en trumf på: Jeg tror *ikke engang* på de græske guder (som han engang udbrød). Man mærker grækervennens salt og peber: Skulle der guder til, måtte de i det mindste være græske. Det måtte være guder, der som de græske kunne tåle, under selve deres gudstjeneste, at blive kritiseret sønder og sammen, sådan som det sker i de græske tragedier og komedier.

En slags credo udtalte Bepi for mange år siden under diskussionen efter en katolsk gæsteforelæses indlæg. Bepis bekendelse lød med det eftertryk, som skæve formuleringer i lykkelige tilfælde kan få: »Jeg tror ikke der er gud«. Dette forhold ændrede sig vist ikke med årene (jeg siger »vist«, for jeg ved det ikke med vished). Hvordan det nu end nærmere forholder sig dermed, så hører man dog nok, at helt fra Elysium lyder det spørgsmål til os: »Kan du skrive, kan du tale for os Mænd?«

Ære være Bepi Torresins minde som filolog, som problemrejser, som livsfavner, som umistelig ven!

Ole Thomsen
Klassisk Filologi, AU
oldtot@hum.au.dk

AGORAS MINDESKRIFT TIL GIUSEPPE TORRESIN

Agora-redaktionen har nu oprettet en arbejdsgruppe omkring Mindeskriptet til vores højt elskede lærer og kollega Giuseppe Torresin. Vi vil indsamle materiale i løbet af foråret. Hvis du har lyst til at hjælpe til med redaktionsarbejdet eller gerne vil skrive en artikel til Mindeskriptet, må du meget gerne henvende dig til Chresteria Jakobsen, Klassisk Filologi, på e-mail-adressen chresteria@chresteria.dk eller på tlf. 22 15 43 93.

Vi skal have dit bidrag **senest 10. maj 2005**, men send os venligst en mail med titel og angivelse af omtrentligt omfang så hurtigt som muligt.

NEKROLOG OVER RUDI THOMSEN

af Aksel Damsgaard-Madsen

Rudi Thomsen, professor emeritus ved Historisk Institut, er død, 85 år gammel.

Rudi Thomsen tog i 1944 det der dengang hed skoleembedseksamen under den dagældende trefagsordning, med historie som hovedfag og latin og græsk kultur som bifag. Efter nogle års ansættelse som inspektør ved Nationalmusæets Møntsamling kom han i 1957 til Aarhus Universitet som professor i "oldtidens og middelalderens almindelige historie", snart dog afgrænset til oldtidens historie. Dermed fortsattes den opprioritering af oldtidens historie ved Aarhus Universitet, som var begyndt med forgængeren Adam Afzelius, og ved Historisk Institut fik Rudi Thomsen sit mangeårige og mangeartede virkeområde indtil pensioneringen i 1986. Men næsten til det sidste kunne han stadig træffes på sit kontor ved Ringgaden.

Rudi Thomsen var en begavet, arbejdsom og effektiv mand – så lovende begavet, at en kreds af borgere i hans hjemby Randers skaffede midler til at sikre hans fortsatte studier ved Aarhus Universitet – og så arbejdsom og effektiv, at han kunne efterlade sig en meget omfattende produktion og derudover magtede at yde en stor administrativ indsats især på Historisk Institut.

Romersk historie var vel nok Rudi Thomsens hovedfelt. Det viste sig ved disputatsen fra 1947 om de italiske regioner, hvormed han blev den yngste danske dr. phil. nogensinde; ved det store værk *Early Roman Coinage I-III* (1957-61), der stadig er internationalt anerkendt for sin banebrydende nye kronologi; og senere ved bogen om Servius Tullius, en af Roms første konger (1980). Men han mestrede også græsk historie, hvor han kastede sig over den athenske skat eisfora (1964) og ostrakismen (1972). Efter sin pensionering tog han fat på at skrive små letlæste og almindeligt udbredte bøger på dansk om mangfoldige emner indenfor oldtidens historie, de fleste biografier, men også bøger om Perserriket, fönikerne og hans gamle interesse, oldtidens penge. Og alle årene igennem har han leveret talløse anmeldelser til det lille nyttige orienterende tidsskrift *Nyt fra Historien*, som han selv var med til at starte i 1950. 25 år senere var han medstifter af "Orbis Terrarum, Selskab til Udforskning af Middelhavsområdets Kulturelle Arv", hvis organ er det i god forstand populærvidenskabelige tidsskrift *SFINX*. Begge tidsskrifter eksisterer stadig i bedste velgående.

I sin undervisning dækkede han såvel græsk som romersk historie og som noget nyt i Århus den gamle Nærorient, hvormed han holdt en række forelæsninger, der senere blev udgivet i duplikeret form. Og mange gymnasieelever vil have oplevet hans verdenshistorie i forskellige versioner og de talrige kildehæfter, han skrev eller redigerede for Gyldendals forlag. En side af hans undervisning var endelig de mange udbytterige ekskursioner til Italien, Grækenland og Ægypten – hvor det dog undertiden faldt deltagerne vanskeligt at følge med i det tempo, som lederen holdt – også i middagsheden.

Under skiftende politiske konjunkturer var Rudi Thomsen gennem næsten 20 år leder af Historisk Institut – som årene gik, blev de to næsten identiske. Personligt havde han næppe større sympati for den nye styrelseslov, men var fleksibel og pragmatisk nok til at få forhandlet praktiske resultater igennem, således at instituttet i de turbulente 1970-ere undgik de helt store bravallaslag studenter og lærere imellem.

Rudi Thomsen var en arbejdsom og en effektiv mand, der forventede det samme af sine omgivelser. I sin undervisningsform var han kontant, undertiden skolemesterpræget, og stedvis kan også hans bøger have håndfaste formuleringer; øjensynlig var det de konkrete og jordnære emner, der tiltalte ham mest. Hans seneste bøger, såsom biografierne af Hannibal og af Kleopatra, har dog et lidt mere personligt præg; og i alt hvad han har skrevet kan læseren være sikker på, at emnet er grundigt og pålideligt behandlet.

Endelig var Rudi Thomsen også en reel mand, som man vidste hvor man havde. Kort sagt har han i sit omfattende virke været Universitetet og Historisk Institut en god mand.

Aksel Damsgaard-Madsen

Lektor emeritus i oldtidens historie ved Historisk Institut

STUDIELEDER MARIANNE PADES TO TALER VED AFSKEDSRECEPTIONEN FOR OLE BALSLEV OG ERIK OSTENFELD D. 16. DECEMBER 2004.

af Marianne Pade

Den 16. december i det herrens år 882 døde pave Johannes VIII; på samme dato i 1773 fandt Teselskabet i Boston sted, de dramatiske begivenheder, som senere blev udødeliggjort i første version af Verdis Maskeballet. 2 år senere, i 1775 blev Jane Austen født, og også derfor føler jeg, at denne dag er mindeværdig. 16. december er også maleren Vassili Kandinskys fødselsdag (1882), det var komponisten og filosofen Zoltan Kodaly, Noel Cowards og vores egen Piet Heins fødselsdag. Men det er skam ikke alt sammen glædeligt, hvad der sker på denne dag – for den 16. december døde den franske forfatter Alfonse Daudet, den tyske Ardenneroffensiv indledtes, og det er den amerikanske Jazzmusiker Glenn Millers og vor egen berømte Leo Matthiesens dødsdag. Og så er det i dag, vi holder afskedsreception for Ole Balslev og Erik Ostfeld.

Nu kunne jeg jo være fræk og påstå, at jeg selv havde indsamlet alle de her oplysninger for at understrege datoens betydning. Det ville imidlertid være løgn, og der ville i hvert tilfælde være mindst én af de tilstedeværende, der lynhurtigt kunne gennemskue mig – for jeg har fundet det hele på Ole Balslevs hjemmeside, som jeg varmt kan anbefale alle her at besøge.

Hvis man ser på et kort CV som Ole Balslev har givet med i forbindelse med et foredragsprogram, får vi bare at vide, at han er pensioneret studiektor – det var på Holstebro Gymnasium og Hf-kursus, hvor han også var rektor fra 1981-90, men det må man læse andetsteds. Vi læser endvidere, at han er cand.mag. i klassisk filologi, har undervist i gymnasiet indtil 1999, været undervisningsassistent på Syddansk Universitet siden 1991 (i latin, græsk, oldtidskundskab) og ekstern lektor på Aarhus Universitet ved faget Klassisk Filologi fra 2002. Beklageligvis vil en opdatering af dette CV snart fortælle, at Ole fratrådte som ekstern lektor hos os med begyndelsen af 2005.

Pågældende CV er ikke bare snart uaktuelt, det giver også et vildledende og forsnævret billede af Oles personlighed og interesser. Hvis vi igen tyr til hjemmesiden, vil vi finde talrige indicier på, at vi her har at gøre med en lærd og aktiv klassisk filolog, og ligeledes med en person med meget vidtrækkende interesser. F.eks. bliver de mange nyttige opslag om klassisk mytologi på logisk vis, kunne man sige, suppleret med the Catholic Encyclopedia og dette herlige værks paveliste, samt med en side om Roms kirker, hvor man finder afbildninger, historiske oplysninger, og – hvad der må være et slid at holde ajour, hvis Ole da forsøger – med aktuelle åbningstider.

Derudover kan vi se Oles interesse for musik, genealogi, billedkunst og poesi, og der er links til Folketinget, til kongehuset – yderst passende for en mand, der er underviser på Danmarks kongelige universitet, og sandelig også, hvad jeg mener er helt uforklarligt, til ældresagen. Denne mangfoldighed af interesser og brede viden er også kommet os til gode i de år, Ole har været her, ikke bare gennem hans undervisning, men også i samtaler ved frokostbordet og for nylig, da en del af os opdagede, hvordan Oles viden om genealogi, kirker og billedkunst blev til et engageret foredrag om Normannerne, der var med til at sende os mere velforberejede til Sicilien. Så – vi vil savne dig Ole.

Dagens anden hovedperson er Erik Ostenfeld, der i modsætning til Ole har mere end et halvt livs virke bag sig på Aarhus Universitet. Efter at have taget eksamen i klassisk filologi i København var Erik to år i Oxford med et forskningsstipendium, hvor han arbejdede med den kendte I.M Crombie, og fra 1969 har han været lektor i klassisk filologi ved Aarhus Universitet, i mange år ved Institut for Oldtids- og Middelalderforskning, men i de sidste par år først ved Institut for Klassisk og Romansk Filologi og siden nytår ved Institut for Sprog, Litteratur og Kultur. Så der er sket meget.

Som underviser ved et dansk klassisk-filologisk institut har Erik naturligvis, som man jo må, undervist i alle fagets discipliner – sprog og grammatik, litteratur og retorik – men lige fra studietiden har hans interesser været samlet om filosofien, og nok specielt om den græske filosofi.

Hans specialeafhandling var om Aristoteles' gudsbegreb; i 1976 blev han *Magister Litterae* i Oxford med afhandlingen *The Mind-Body Relationship in Plato's Philosophy* og i 1988 *Doktor Philosophiae* ved Aarhus Universitet med de to bøger om henholdsvis *Forms, Matter and Mind* fra 1982 og *Ancient Greek Psychology*, der udkom på Aarhus Universitetsforlag i 1987.

Siden, og før for den sags skyld, er der kommet talrige andre afhandlinger om antik filosofi, en del af dem om to andre tyngdepunkter i Eriks arbejde, Sokratiske filosofi og stoicismen. Eriks interesser har ført til samarbejde her på Aarhus Universitet med kolleger fra Teologi og Filosofi, og han er naturligt nok medlem af en lang række lærde selskaber som the International Plato Society og The Aristotelian Society.

Som alle tilstedeværende ved, er det ikke en let tid for humanistiske studier generelt, og ganske særligt vanskelige er forholdene blevet her på Aarhus Universitet, hvor tidernes – og politikernes – ugunst har medvirket til at gøre Det Humanistiske Fakultets økonomi så katastrofal, at ledelsen har set sig nødsaget til at reducere medarbejderstaben. På den baggrund har Erik sagt ja til at fratræde sin stilling som lektor her på stedet nogle år før, det ellers havde været nødvendigt.

Og derfor har jeg nu på fagets vegne måtte holde tale for ikke bare med én, men for hele to kolleger på én gang. Det har jeg gjort nødt, men gerne. Gerne – fordi vi naturligvis vil markere, når vores kolleger forlader os, men nødt, fordi der ikke bare er tale om to personer, der ikke på samme måde vil være til stede på instituttet i fremtiden, men ikke mindst i Eriks tilfælde, om en forsker med et speciale, der er centralt for den klassiske filologis genstandsområde, og som vi jo desværre ikke foreløbig får en anden, der kan dække.

Jeg vil bede alle tilstedeværende hilse på Ole og Erik.

Marianne Pade
Klassisk Filologi, AU
oldmp@hum.au.dk

OM AT UDGIVE NYLATINSKE TEKSTER, METODISKE OG KULTURHISTORISKE OVERVEJELSER

af Marianne Pade

I de næste fem år skal jeg beskæftige mig med den italienske humanist Niccolò Perottis brevsamling, der hovedsageligt er skrevet på latin. Jeg er dels medarbejder på den første samlede udgave af brevene, som bliver til i et samarbejde med forskere fra Italien, Frankrig og Østrig, og derudover har jeg planlagt et større arbejde om 'brevet som genre i renæssancen'. Jeg har tidligere været med til at udgive Perottis hovedværk, *Cornu copiae*, og det er hovedsageligt ud fra mine erfaringer derfra, at jeg i dag vil tale om at 'udgive nylatinske tekster'.

Med nylatin mener vi eftermiddelalderligt latin, men det er lidt forskelligt, hvornår man sætter dette skel, alt efter hvor i Europa vi befinder os. I Italien plejer man at sætte renæssancens begyndelse omkring 1350, medens vi i Danmark må vente til efter reformationen i 1536. Studiet af nylatin er en relativ ny disciplin, i hvert tilfælde sammenlignet med klassisk og middelalderfilologi, og der er langt fra de samme hjælpemidler. Tekstmassen er gigantisk og for en stor dels vedkommende ikke udførligt registreret; masser af tekster foreligger kun i håndskrifter eller tidlige trykte udgaver, og det gælder ikke kun obskure forfattere, men også f.eks. visse dele af Petrarca's forfatterskab. Det er uhyre beskedent, hvad der findes af nylatinske ordbøger, vistnok kun én eneste, der er trykt, og der mangler også sproglige studier i øvrigt. En af grundene til dette er, at nylatin ofte betragtes som en mere eller mindre vellykket efterligning af klassisk latin, og som en konsekvens deraf bliver nylatinske tekster meget tit udgivet, som om de var klassiske, dvs. med en normalisering af tegnsætning og retskrivning, som man sædvanligvis gør med klassiske tekster. Det er f.eks. principperne bag den store ny 'Renæssance-Loeb', det meget prisværdige I Tatti Renaissance Library, der udgives af Harvard University Press. Det gør naturligvis teksterne nemt tilgængelige for læsere, der er vant til klassisk latin, men - som jeg håber, at det vil lykkes mig at vise her i eftermiddag - så er der vigtige aspekter af teksterne, der dermed går tabt.

De sidste årtiers arbejde med mange aspekter af Perottis forfatterskab har ganske vist gjort ham betydelig mere kendt end tidligere, men det vil måske alligevel være nyttigt med en kort præsentation af ham. Perotti blev født i 1429 el. 30 i Sassoferrato i nærheden af Ancona. Som ung studerede han med en af tidens berømteste humanistiske lærere, Vittorino da Feltré, og måske også med den mindst lige så celebre Guarino Veronese i Ferrara. Det var under alle omstændigheder i Ferrara, at han som 17-årig kom i kontakt med englænderen William Gray, der tog ham med til Rom. Her blev han indlemmet i den græske kardinal Bessarions husholdning. Bessarion var en af kuriens mest indflydelsesrige prælater og desuden centrum i en kreds, der udgjorde Roms intellektuelle avantgarde. Den unge Perotti følte sig tydeligvis veltilpas i miljøet, og udførte, ud over sit arbejde for Bessarion, en række bestillingsarbejder for paven, Nicholas V. Vi er i årene umiddelbart før Konstantinopel endelig faldt til tyrkerne i 1453, og under indflydelse af den voksende trussel havde Nicholas fattet den plan at få hele den antikke græske litteratur oversat til Latin. Han bestilte simpelthen oversættelser af byens bedste græcister, bl.a. af Perotti, der oversatte en række moralfilosofiske værker for ham: den hellige Basilius' skrift om misundelse,

nogle opuscula af Plutarch og Epiktets *Encheiridion*, den indflydelsesrige håndbog i stoisk filosofi. Endelig afsluttede Perotti i 1454 sin latinske oversættelse af de første fem bøger af Polybs romerske historie, der var alt, hvad man på det tidspunkt kendte af Polybs tekst i Italien.¹

Perotti var i mellemtiden blevet Bessarions nok mest betroede medarbejder og fulgte ham på diplomatiske missioner i og udenfor Italien, bl.a. til Tyskland. En del af hans arbejde for kardinalen var at udforme dennes latinske skrifter; Bessarion kunne ganske vist Latin men var måske ikke helt sikker på sin stil, så både i hans latinske korrespondance og i de mere litterære værker kan vi genkende Perottis hånd, såvel rent fysisk, da han ofte har kopieret dem, men også hvad angår den sproglige udformning. Understøttet af Bessarion gjorde Perotti efterhånden karriere indenfor kirken. Han blev ærkebiskop af Siponto 1458 – og kaldes af den grund ofte Sipontinus. Han var pavelig guvernør i Viterbo i årene 1464-69, i Spoleto 1471-72/73 og i Perugia 1474-77. Han trak sig tilbage til sin fødeby Sassoferrato i 1477, hvor han døde i 1480, i følge visse kilder forgiftet af en kvindelig slægtning, hvis udenomsægteskabelige aktiviteter han var kommet under vejrs med.

Perottis selvstændige produktion falder i to klart adskilte perioder af hans liv. I slutningen af 1440erne og i første halvdel af 1450erne oversatte han en række græske værker for Nicholas V. I de sidste godt ti år af sit liv udgiver han de værker der på forskellig vis har skaffet ham en varig plads i filologiens historie, først og fremmest den latinske grammatik, *Rudimenta grammatices* og hovedværket *Cornu copiae*. *Rudimenta grammatices* er nok en af de mest succesfulde latinske grammatikker, der nogensinde er blevet lavet. Sidst nogle talte efter havde man identificeret omkring 130 trykte udgaver af værket fra fjorten- og femtenhundredetallet og fra hele Europa. *Rudimenta* indeholder både morfologi og syntaks, samt en lille manual i brevskrivning, *de componendis epistolis*. Det blev afsluttet i 1468, og fem år efter, i 1473, overvågede Perotti selv trykningen af førsteudgaven hos Sweynheim og Pannartz i Rom. Omkring 1474 samlede Perotti til sin nevø Pyrrhus det såkaldte *Epitome*, en samling af nogle af hans egne digte og prosatekster, samt en række klassikertekster. Samlingen, der er bevaret i en autograf i Napoli, er berømt, fordi der blandt teksterne er en række ellers ukendte fabler af Fædrus, i alt 32, der kun er overleveret i Perottis håndskrift eller kopier af det, og nu anerkendes som ægte. I vores moderne udgaver hedder de normalt 'Appendix Perottina'.²

Perotti har altså i et enkelt tilfælde haft et enestående håndskrift af en klassisk tekst, og måske har han haft flere. Det er i hvert tilfælde et aspekt, der har beskæftiget forskere i forbindelse med hans sidste store værk, *Cornu copiae seu linguae Latinae commentarii*, der var uafsluttet ved hans død i 1480. Formelt er *Cornu copiae* en kommentar til den romerske digter Martials *Liber spectaculorum* og første bog af hans epigrammer, der på Perottis tid normalt blev betragtet som en enhed. I praksis er værket et stort anlagt leksikon over det latinske sprog og over antik kultur, græsk såvel som latinsk. Perotti nåede ikke selv at se værket udgivet, og det skulle vare næsten ti år efter hans død, før det blev trykt.³ Så fik det til gengæld også en langvarig virkningshistorie. På trods af dets betragtelige omfang er der indtil videre identificeret mindst 36 udgaver fra en lang række byer i Europa, den sidste fra 1539. På det tidspunkt var *Cornu copiae* blevet erstattet som leksikon af Robertus Stephanus' store latinske ordbog, *Thesaurus linguae latinae*. Stephanus' leksikon havde det umiskendelige fortrin frem for Perottis værk, at den var alfabetisk, mens *Cornu copiae*'s indhold var tilgængeligt via indices og indeks-noter i marginen (Se ill. 1).

Udgivelsen af Stephanus' *Thesaurus* gjorde imidlertid langtfra at *Cornu copiae* mistede sin betydning. Perottis værk er én af Stephanus' hovedkilder, på samme måde som tidlige leksikografer havde bygget på Perotti, f.eks. Calepino. Man kan finde tydelige spor af *Cornu copiae* også i senere

leksika, i hvert tilfælde op til Forcellinis store værk fra det attende århundrede. Og det store græske materiale i Cornu copiae er blevet brugt af en anden Stephanus, nemlig Henricus Stephanus' græske Thesaurus fra midten af 1500 tallet.

Perotti belægger sine analyser af det latinske sprog med titusindvis af klassikercitater, hvoraf en vis del aldrig er blevet identificeret. Disse såkaldte 'nye fragmenter', af f.eks. Cicero, Terents og Apuleius, har givet anledning til mange ingeniøse teorier. Vi så at Perotti på et tidspunkt havde adgang til en enestående Fædrus tekst - og det samme kunne jo have været tilfældet med andre forfattere, men på trods af meget arbejde og mange spekulationer er vi ikke virkelig kommet gådens løsning nærmere.

Perottis brevsamling er ikke planlagt af ham selv som en af de næsten selvbiografiske samlinger, vi kender en del af fra Renæssancen. De indtil videre kendte breve har meget forskellig karakter, fra rent administrative korte billetter til omhyggeligt komponerede skrivelser, der mere har karakter af filosofiske eller filologiske traktater skrevet med offentligheden for øje end af et privat brev. Som man kan forvente korresponderede han med en række af periodens førende kulturpersonligheder, såsom Bessarion, Lorenzo Valla, Giovanni Tortelli og flere paver. Vi har bevaret omkring 80 breve fra Perotti selv samt en del skrevet til ham. De er meget forskelligt overleveret; vi har i dag registreret 130 håndskrifter med varierende udvalg af samlingen, samt en del tidlige trykte udgaver. For en del breves vedkommende er vi i den heldige situation, at vi har Perottis autograf, undertiden endda i flere versioner, og der findes også trykte udgaver, der er publiceret mere eller mindre tæt overvåget af Perotti selv.

Overleveringssituationen af Perottis værker har allerede affødt mange metodiske overvejelser og diskussioner. En del er blevet publiceret i forbindelse med udgaven af Cornu copiae eller i akterne fra den kongres, der afholdes hvert år i Sassoferrato, og hvor denne verdens Perotti-udgivere plejer at mødes. Endelig arrangerede Jean-Louis Charlet, der ledede Cornu copiae-udgaven, en session om emnet på den internationale nylatin kongres i Bonn sidste år, og hans meget vægtige bidrag vil udkomme i akterne fra kongressen.

Jeg selv vil i det følgende bruge de overvejelser, vi har gjort os i forbindelse med Perotti til nogle mere almene betragtninger om at udgive og i det hele taget beskæftige sig med nylatinsk litteratur. Jeg vil forsøge at pege på nogle omstændigheder, der gør, at arbejdet med disse tekster adskiller sig både fra arbejdet med de klassiske græske og latinske tekster og fra arbejdet med tekster fra nyere tid. Jeg vil begynde med at tale om arbejdet med tekstoverleveringen og derefter komme ind på nogle leksikalske problemer, og i forbindelse hermed diskutere gengivelsen af nylatinsk retskrivning og tegnsætning. Endelig vil jeg forsøge at stille spørgsmålet: hvad konstituerer overhovedet et værk?

Forschungsbericht - om nylatinsk filologi

Tekstkritikken er en af den klassiske filologis grunddiscipliner, og de principper, der er udviklet til arbejdet med de klassiske græske og latinske tekster, gælder for en stor dels vedkommende også for udgivelsen af nylatinske tekster. Når det så alligevel kan give mening at diskutere udgivelsesprincipper for nylatinske tekster skyldes det en række forhold, der er specifikke for studiet af tekster fra navnlig 13- og 1400-tallet - i modsætning til antikke eller moderne tekster.

Fra den periode, jeg her diskuterer, har vi ofte forfatterens autograf af et værk, eller i hvert tilfælde et håndskrift, der er set igennem og rettet af ham eller, fra anden halvdel af 1400-tallet og frem, en trykt udgave, hvor han har kontrolleret satsen. Det er jo en radikalt anderledes situation,

end den vi er i, når vi beskæftiger os med antikke forfattere, hvor vores tekstvidner stort set altid er senere end værkets tilblivelse, og ofte endda mange århundreder senere. Det skulle egentlig gøre arbejdet for en udgiver let, men som vi skal se giver situationen andre problemer.

Ikke sjældent kan man nemlig identificere adskillige stadier af en tekst, enten i håndskrifter eller i trykte udgaver. Det kan dreje sig om successive udgaver, der skyldes forfatteren selv, eller være indgreb i teksten foretaget af en udgiver. I sådanne tilfælde kan ét af de problemer, man stilles overfor, være, at det kan være svært at bestemme kronologien i de forskellige versioner. For så vidt som det altså er forfatterens 'sidste vilje', man vil finde frem til, hvad det ikke nødvendigvis altid er. Der kan være grunde, for eksempel politiske, til, at den seneste version af en tekst ikke nødvendigvis er den mest autoritative.

Den måde nogle forfattere har ladet deres værker reproducere, har fået tekstkritikere til at operere med et begreb, de kalder det 'evolutive eksemplar'. Her skal ordet eksemplar forstås som et direkte forlæg, der reproduceres, og ikke som den klassiske tekstkritiks arketype. Og det er evolution, fordi forfatteren, når der er brug for en kopi af hans værk, ofte har rettet lidt, eller pudset lidt på teksten siden sidste gang. Det kan være for at gøre den bedre, i absolut forstand, men der kan også være tale om fine justeringer foretaget med henblik på den læser, der nu har bestilt en kopi af teksten.

Sådan en fremgangsmåde er naturligvis betinget af bøgernes produktionsmåde: før trykkekunstens opfindelse var hver bog et fysisk unikum, som det var langsommeligt og ofte meget dyrt at fremstille. I mange tilfælde kan det være svært at bestemme, hvornår et værk egentlig er publiceret, i vores forstand af ordet, for offentlighed betød nødvendigvis noget ganske andet før bogtrykkets udbredelse. Elizabeth Eisenstein, der har skrevet én af de bedste bøger, jeg kender, om effekten af trykkekunstens opfindelse, bruger betegnelsen scribal culture, 'skriver kultur', om tiden før Gutenberg, og print-culture, 'trykke kultur', når hun taler om tiden efter.⁴ Det adjektiv hun oftest bruger om bøger fra skriverkulturens periode er, at hver enkelt er enestående; medens det i 'trykke-kulturen' gælder, at arbejdsprocesserne er let gentagelige, og produkterne ensartede.

Dette er forskelle, der er vigtige at gøre sig klart, når man beskæftiger sig med tekster før bogtrykkets opfindelse, fordi produktionsmåden helt klart præger forfatterens syn på deres værker, og den offentlighed de mangfoldiggøres i. Et oplag, for så vidt ordet overhoved har en mening, kan være på ét bind, der fremstilles med en kendt læser for øjnene, hvilket meget vel kan præge samme binds indhold og udseende. For en udgiver har sådan et ét-bind oplag hovedsagelig interesse, hvis det kan påvises, at det har med forfatterens intentioner at gøre. Oftest skyldes varianter jo de skrivere, der har kopieret teksten, og er ikke udtryk for forfatterens eller andres intentioner. Men en skriver, eller kopist, kan jo også være underlagt de samme mekanismer som den oprindelige forfatter. Dvs. at han ved hvem, der skal læse den tekst, han er ved at producere, og derfor på forskellig vis indretter teksten efter det, måske ved i marginen at fremhæve passager som han ved vil interessere den pågældende, eller ved at udelade elementer, der kunne virke anstødelige. Den slags varianter siger naturligvis ikke noget om forfatterens intentioner, men kan være overordentlig interessante, hvis man vil undersøge en teksts virkningshistorie. Et eksempel er et håndskrift indeholdende latinske oversættelser af Plutarchs biografier, som Kardinal Ludovico Scarampi Trevisan bestilte hos en kendt skriver i Firenze i midten af 1430'erne. Parret Theseus og Romulus er oversat af humanisten Lapo da Castiglionchio og tilegnet den romerske kardinal Prospero Colonna. I mange håndskrifter kan man i rubrikken læse Lapos højtidelige henvendelse til Colonna: 'AD CLEMENTISSIMUM VIRUM DOMINUM PROSPERUM COLUMNAM SANCTAE ROMANAE ECCLESIAE CARDINALEM CLARISSIMUM LAPI CASTELLIUNCULI PROHEMIUM INCIPIT IN THESEI AC ROMULI VITAS FELICITER' (Hermed

begynder Lapo da Castiglionchios forord til biografierne over Theseus og Romulus, skrevet til den allernådigste herre, Prospero Colonna, kardinal i den hellige romerske kirke). Trevisans håndskrift er en luksusbog med masser af plads til rubrikker af denne type, men alligevel er Lapos højtidelige intitulation bare blevet til 'prohemium in uitas Tesei et Romuli,' (BAV, Pal. lat. 918, f. 1r: forord til biografierne over Theseus og Romulus). Skriveren, som jeg har identificeret som en vis Antonio di Mario, fik kommissioner fra en lang række indflydelsesrige folk i Firenze, hvor kurien opholdt sig på det tidspunkt. Han har formodentlig været ganske klar over, at de to kardinaler, romeren Colonna og den venetianske Scarampi Trevisan, tilhørte meget forskellige grupperinger indenfor kurien, og at Trevisan måske ikke ville glæde sig særligt over at se Colonna tiltalt med så stor ærefrygt.

Den slags læserstyret overlevering, eller reception, er ikke mulig på samme måde når det drejer sig om trykte bøger. Bogtrykket betød en revolution i reproduktionen af viden, men det varede naturligvis noget tid, før konsekvenserne gik op for folk. Vi har et eksempel på det i et brev, som Perotti skrev i 1473 til Francesco Guarnerio. Brevet handler om en Plinius-udgave, og man kan se, at det er gået op for Perotti, hvor store muligheder det ny medie giver ikke bare for at udbrede viden, men også for at udbrede vrøvl.

Men alt dette vil sige, at udgiverens arbejde i mange tilfælde ikke nødvendigvis drejer sig om at finde tilbage til en archetypus; opgaven kan i stedet være at undersøge overleveringen for at finde ud af, om det er muligt at identificere en endegyldig version af den pågældende tekst, eller om forskellige versioner må siges at være parallelle, og rent praktisk om det overhovedet har mening at udgive dem som samme tekst.

Ord - virkningshistorie

Udover hvilken tekst, der skal udgives, er der en anden faktor, som udgiveren må tage stilling til. Det er nemlig ofte tilfældet, at et værk har været kendt og læst i en anden version end den autoritative forfatterversion. Dette er f.eks. tilfældet med Perottis Cornu copiae. Vi har forfatterens arbejdseksemplar i håndskriftet fra Urbino-samlingen, Urb. lat. 301. Det er fyldt med hans rettelser og tilføjelser, og vi har tilmed en tidligere version af kommentaren, Vat. lat. 6848, der for en stor dels vedkommende er blevet genbrugt i det publicerede værk, og som kan konsulteres for specifikke læsemåder. Men Perottis eksemplar, Urbino-håndskriftet har, om jeg så må sige, været dødt i århundreder, og tekstens egentlige virkningshistorie er bundet til de trykte udgaver, først og fremmest de mange udgaver lavet af Aldus Manutius i Venedig, udgaver der på ret væsentlige punkter adskiller sig fra Perottis tekst. Bl.a. rettede Aldus hæmningsløst citaterne fra klassiske forfattere, så de stemte overens med de udgaver han kendte, undertiden med det resultat, at citatet ikke længere demonstrerede den sproglige pointe, Perotti ville vise. Imidlertid er det statistisk set først og fremmest 1500-tals udgaverne af Cornu copiae, der er blevet læst og citeret, og hvis ikke deres tekst registreres i apparatet af den moderne udgave, vil det være umuligt at følge værkets virkningshistorie. Det svarer til de klassikerudgaver, der ikke registrerer de senmiddelalderlige håndskrifter læsemåder. De fjerner dermed også mange århundreder af den pågældende teksts Nachleben og gør den på en måde historieløs.

Som eksempel på et stykke næste glemt overleverings- og sproghistorie vil jeg bruge lidt tid på den gode glose uoluoxx, der jo umiddelbart lyder helt tilforladelig:

Under sit arbejde med René Rapins læredigt om havebrug, Hortorum libri IV stødte Ruth Monreal, en kollega fra Tübingen, i følgende passage på ordet volvox.

»Fitque Brias volvox, Arcas fit fucus, Halesus
 Papilio, servant primos qui floris amores,
 certatimque Rosam crebro affectare volatu
 non cessant, totisque fragrantem ambire diebus,«
 (René Rapin, Hortorum libri IV, I, 602-5 [1. ed. 1665]).

Rapins læredigt er en metamorfose samling, og vi får at vide, at rosen oprindeligt var en vis dronning 'Rhodante'. Rosens torne var oprindeligt hendes folk, og hendes friere sværmer stadig rundt om hende. Arcas og Halesus er blevet til henholdsvis en drone og en sommerfugl, medens en tredje, Brias, er blevet en volvox - hvad den vel ellers kunne være for en. Vores tekstgrundlag for digtet er udelukkende de trykte udgaver, og Ruth Monreal ville forståeligt nok gerne vide om ordet volvox skulle tages alvorligt, om det overhovedet var et ord, som Rapin kunne have fundet på at bruge, eller en sættefejl, som havde sneget sig ind. Ordet findes nemlig ikke i de gængse ordbøger, og en henvendelse til en medarbejder på Thesaurus Linguae Latinae afslørede, at ordet heller ikke findes i Thesaurusarkivet. Ordbogen selv er jo som bekendt ikke helt kommet til u. Jeg har heller ikke fundet det i middelalderlige ordbøger som Hugutio fra Pisa, eller Osbernus. Men hvis man går til tekster fra det femtende århundrede, ser det anderledes ud.

Perotti siger først i forbindelse med verbet *convolvere*, - jeg ruller på samme tid - at det har en afledning der hedder *conuoluolus*, en orm der også kaldes volvox, og som han vil omtale på et senere tidspunkt: »Et conuoluo, simul uoluo; a quo conuoluolus uermis, qui et uoluo dicitur, de quo inferius dicemus,« (CC 2,392). Det gør han så også, i kommentaren til næste epigram, hvor han fortæller: »Conuoluolus uermis est minor eruca, corrodens pubescentes uvas, quem alii uoluo appellat, quod uitium frondibus bomicum more sese conuoluunt. Remedium est falces, postquam exacutae sunt, fibrina pelle detergere,« (CC 3,272, app. fontium: Plin. nat. 17,265 = »Convolvulus er en orm, der er mindre end en larve. Den gnaver druerne, medens de modnes. Nogle kalder den for volvox, fordi de ruller sig sammen som silkeorme i vinrankernes løv. De kan bekæmpes ved dække sejl, der er blevet slebet, med bæverskind.«) I apparatet til passagen kan man se, at Perotti her citerer Plinius' Naturhistorie, der imidlertid i dag har en lidt anden tekst, idet det lille dyr, der spiser druer, er en volucre: »aliqui volucre appellat animal praerodens pubescentes uvas, quod ne accidat, falces, cum sint exacutae, fibrina pelle detergent,« Plin. nat. 17, 265 Hos Plinius får vi heller ikke forklaringen om, hvorfor dyret er kaldt sådan, selvom også ordet uoluo er afledt af *volvo*. Larven, altså uoluo, omtales ligeledes af Columella i hans værk om træbrug, men, som Plinius, siger han intet om ordets oprindelse - og jeg har ikke fundet nogen anden kilde til det.

Men vi møder volvox i anden faglitteratur fra perioden. Hos Perottis lidt yngre samtidige Ermolao Barbaro kan vi læse, at en volvox eller *convolvulus* er det dyr, som grækerne kaldt ἰψ eller σένιψ og som af Liddle and Scott Jones oversættes med træorm: »... creditur vermes ipas sive senipas a Graecis appellatos, a nobis volvoes et convolvulos, etiam si volvocem alii dumtaxat intelligunt qui praerodat pubescentes uvas,« Ermolao Barbaro, Corollarium, 5,160 (ed. prin. Venedig 1517)

Hos Barbaro er det et dyr, der angriber vinstokken, men han nævner også, at nogle mener, at volvox er det dyr, der gnaver af de voksende druer, altså en henvisning til Plinius-stedet, som også Perotti citerer. Citatet er fra Barbaros Corollarium, som han skrev i forbindelse med en oversættelse

af den græske medicinske forfatter Dioscorides, men Barbaro var faktisk en af 1400-tallets største kendere af Plinius teksten, og hans *Castigationes pliniana*e er et af hovedværkerne i den moderne Plinius-filologi.

Og Barbaro refererede faktisk til Plinius teksten sådan som han kendte den, og hvad mere er, sådan som han accepterede den. Hvis man går lidt tilbage i tiden, finder man *volvox* istedet for *volucre* hos Plinius. I Mayhoffs store Plinius-udgave fra slutningen af 1800-tallet står ordet nævnt som en vulgata læseart i apparatet, det vil sige, som det der almindeligvis stod i senmiddelalderlige håndskrifter. Vi finder også '*volvox*' i de tidlige trykte Plinius-udgaver fra 14- og 1500 tallet, og naturligvis ligesådan i tidlige italienske oversættelser: f.eks. skriver Cristoforo Landino i sin oversættelse fra 1476: »*Alchuni chiamano Voluoce uno animale ...*«

Så vidt det kan rekonstrueres var det Harduinus, eller Jean Harduin (1649-1729), der i sin Plinius-udgave fra 1685 (Bd. 3, S.430) fjernede *volvox* fra syttende bog af Naturhistorien og for al fremtid, lader det til, slog fast, at sådan en larve er en *volucre*. Men på trods af at ordet nu på en måde ikke længere eksisterede, fordi det havde mistet sin eneste klassiske garant, nemlig Plinius, så overlevede det alligevel nogen tid. Det havde jo til dels allerede gjort sig selvstændigt, som vi så i Barbaros *Corollarium* og Rapins havedigt, hvor det er brugt på en måde, så det ser ud, som Rapin formoder, at ordet er almindeligt forståeligt. Hvilket også vil sige, at ordet må have været kendt fra andre sammenhænge, end dem jeg lige har kunnet opsnuse, også selvom vi ikke har flere klassiske belæg for det. *Volvox* er desuden stadig et opslagsord i Forcellinis store latinske leksikon fra 1771. Han giver en almen forklaring af ordet: det er en orm, der spiser vinrankens skud og druer, men som eneste belæg har han vores Plinius sted, og han gør opmærksom på, at Harduin hævdede, at der stod *volucre* i alle de håndskrifter, han havde set. Forcellini selv, fremgår det, har dog set *volvox* mange steder: '*ita multi legunt*'. Og inden ordet blev udraderet af Plinius udgivere, er det som vi hørte gået ind i italiensk, hvor '*volvoce*' den dag i dag er en grøn encellet alge.

Græsk i nylatinske tekster

Jeg har allerede nævnt et par græske ord, hvilket afspejler det faktum, at man i nylatinske tekster ustandselig støder på græsk. Det gælder ikke blot sproglig, filosofisk og naturvidenskabelig faglitteratur, men også breve og skønlitteratur.

Det bliver som regel betragtet som havende en lidt anden status end det latinske, fordi det jo netop ikke er skrevet af grækere, og det er uomtvisteligt, at folk som Perotti kunne mindre græsk end latin. Formodentlig af den grund føler udgivere af nylatinske tekster sig ofte berettiget til at korrigere, hvad der ser ud som sproglige fejl: i *Cornu copiae* udgaven f.eks. er de ganske mange græske ord, der diskuteres, blevet normaliseret hvad angår formlære, stavemåde, accenter, aspirationer, osv. - det vil sige, at teksten fremstår som vi i dag er vant til at møde en klassisk græsk tekst i vores udgaver.

Det samme sker imidlertid som regel også med tekster af forfattere, der havde græsk som modersmål, fordi, som en udgiver af den byzantinske forfatter Barlaams værker sagde til mig - hvis man udgav teksten som Barlaam havde skrevet den, ville folk jo bare tro, at man ikke kunne finde ud af at sætte accenterne rigtigt.

Hvad angår Perotti ved vi, at han lærte græsk som ung, og at han det meste af sit voksne liv arbejdede tæt sammen med Bessarion, der jo var græker. De græske tekster han oversatte er alle efter-klassiske, de fleste fra efter Kristus fødsel, og nogle endda fra hans egen samtid, nemlig forskellige værker af Bessarion. Han har altså beskæftiget sig med græsk fra meget forskellige

perioder. Han skrev selv alt det græske i Cornu copiae, så der har vi altid hans autograf (ill. 2). Han skriver i det store og hele som en indfødt græker ville have gjort, f.eks. udelader han iota subscriptum, i overensstemmelse med normal praksis på hans tid.

Perotti har hørt meget talt græsk, hvad man ofte kan se på hans græske retskrivning. På hans tid var en række græske vokaler i hundredvis af år blevet udtalt som 'i', og denne såkaldte 'iotacisme' afstedkommer ofte ikke-klassiske stavemåder, som f.eks. *σελίνη* hvor vi ville vente *σελήνη*, *ίρονία* for *είρονία*, osv. osv. Tilsvarende kan konsonanter skifte valør: Beta f.eks. som i den klassiske periode repræsenterede fonemet /b/, bliver/v/, hvilket vi kan observere i navnet *Σευαστέ* for *Σεβαστέ*.

Man kunne hævde, at dette var simple stavefejl, men i en del tilfælde ser det ud til, at de ikke klassiske elementer i Perottis græske skyldes, at han faktisk gengiver et senere sprogtrin, det være sig efterhellenistisk koine, senklassisk eller byzantinsk.

På Perottis tid havde det klassiske system med aspirationer, vokallængder og deraf følgende accenter formodentlig været forsvundet fra det talte sprog i mere end et årtusinde. I Perottis autograf finder vi utallige afvigelser fra de klassiske normer, der afspejler disse fonetiske ændringer -- men altså ikke i selve Cornucopiae- udgavens tekst, hverken de moderne eller de tidligere. Nogle få eksempler på sådanne ikke klassiske former er *ἀμαρθάνω* i stedet for det klassiske *ἀμαρθάνω* og *ὠζω* med langt omega i stedet for *ὄζω*. Hvad angår accenter kan man se, at Perotti som regel sætter dem 'automatisk', dvs. at hvis sidste stavelse er kort, skal accenten falde på tredjesidste stavelse, hvis sidste stavelse er lang, på næstsidste. Således har han f.eks. *ὄβελος* for *ὀβελός* og i stedet for *μυγαλή*, en markmus, med circumflex på sidste stavelse, har han *μυγάλη*, en form vi imidlertid finder overleveret bl.a. hos den medicinske forfatter Aetius Amidenus fra 6. århundrede evt.

Som andre sprog er Græsk undergået en normaliseringsproces, og sjældne eller uregelmæssige bøjningsformer er tidligt faldet væk. Et eksempel er den såkaldte attiske anden deklination af substantiverne, der oprindeligt endte på *-ως* i nominativ, men efterhånden kommer til at ende på *-ος*. Det ser vi hos Perotti i en passage, hvor han taler om ædelstenen 'taos', der kan ligne en påfugl - eller formodentlig dens hale -, og er opkaldt efter det græske ord for påfugl »Et Taos, cuius alterum genus pauoni simile est, qui graece dicitur *ταός*« (app.crit. *ταός* a recte; CC 2,552).

Perotti har her den senere form *ταός*, men allerede Aldus rettede det til det mere klassiske *ταός*. Den form Perotti bruger er imidlertid attesteret, f.eks. hos grammatikeren Aelius Herodianus fra det andet århundrede evt. og i Eustathius' Iliade-kommentar fra det 12. århundrede: *καὶ οὐ μόνον ὁ ταός τοῦ ταώ, ἀλλὰ καὶ ὁ ταός τοῦ ταοῦ*.

På samme måde bliver de såkaldte *-μι* verber, og verber der ender op *-νυμι* efterhånden erstattet af mere regulære former, f.eks. *δίδω* i stedet for *δίδωμι* og *πηγῶ* i stedet for *πήγνυμι*. Også disse former findes hos Perotti. Endelig bruger han undertiden gloser, der kun er attesteret i senantikt eller byzantinsk græsk, f.eks. for at forklare etymologien til navnet Aello, en af harpyerne, som vi bl.a. kender fra Hesiod. Perotti afleder hendes navn af verbet *ἀέλλω* der betyder at rulle eller vende, og som jeg kun har fundet i henholdsvis Hesychs og Ps. Zonaras' leksika: »Secunda (af harpyerne) Aello, *ἀπὸ τοῦ ἀέλλω*, uoluo, uerto,« jvf. Hesychius: *ἀελλῶν· στρέφων, ὀπτῶν, ποικίλλων*, og Zonaras: *ἀπὸ γὰρ τοῦ ἀέλλω ρήματος τοῦ σημαίνοντος τὸ συστρέφω*.

Græsk var som sagt ikke Perottis modersmål, og der er ingen tvivl om, at han undertiden laver elementære fejl. På den anden side synes jeg, at en nærmere undersøgelse af hans græske autograf viser, at han ikke sjældent udtrykte sig på et græsk fra et senere sprogtrin end det klassiske, f.eks. kirkefædrenes eller de byzantinske grammatikeres, som han alle bekvemt kunne konsultere i Bessarions righoldige bibliotek.

Han levede i en tid hvor byzantinske emigranter kom til Italien, og han kunne således som mange af sine samtidige deltage i og profitere af den levende græske kultur, de repræsenterede. Hans græske afspejler det lærde Byzans' skriftlige kultur, hvor de litterære og lingvistiske udviklinger fra Homer og frem til hans egen tid var smukt integreret. Det vil sige, at de former, der afviger fra det klassiske, er udtryk for bevidste valg fra hans side og bør respekteres af hans udgivere.

Ortografi, herunder kommatering

Dette var nogle argumenter mod den udbredte praksis at normalisere græsk i tekster fra renæssancen. Jeg nævnte i begyndelsen af mit foredrag at mange også udgiver nylatinske tekster med en normaliseret klassisk retskrivning og interpunktion. Det er heldigvis ikke alle, og bl.a. har vi i Cornu copiae udgaven forsøgt at rekonstruere Perottis *modus scribendi*. Ortografi var faktisk et hedt debatteret emne i perioden. På den ene side ved vi, at humanisterne forsøgte at rekonstruere klassisk retskrivning, men på den anden side ser vi også, at de udvikler - og beskriver - egne systemer for at dække egne behov. En meget iøjnefaldende forskel fra tidligere skrivepraksis er, at diftonger stadigt hyppigere bliver skrevet ud. Diskussionen om brugen af diftonger startede for alvor med Coluccio Salutati i slutningen af 1300-tallet, men emnet behandles også udførligt i traktater fra det efterfølgende århundrede, bl.a. i Giovanni Tortelli's værk *De orthografia*.

Perotti skriver som regel diftonger ud, og bruger dem generelt som vi ville have gjort det, med nogle få undtagelser. En er, at han ikke kan lide homografer, altså ord der er stavet ens, og at han derfor konsekvent skelner mellem *aedo* = *emitto*, det vil sige udgive, og *edo* = *comedo*, dvs. spise, en distinktion som han har fra værket *De diphthongis* af Pseudo-Apuleius. I moderne ordbøger er begge ord skrevet ens, med 'e'. Man kan se samme bestræbelse på at udgå homografer, der kunne lede til misforståelser i hans konsekvente skelnen mellem *cum* som præposition og *qum* som konjunktion, og ligeledes i hans brug af accenter ved adverbier. Som han skriver det, kan f.eks. adverbiet *eò* ikke forveksles med verbet at gå. Han beskriver undertiden selv sin praksis, bl.a. hvor han citerer Festus' leksikon og siger, at *ponè* med *gravis* er præposition eller adverbium: »*Ponè, quando grauem habet accentum, praepositio uel aduerbium est,*« (CC 3,75, jvf. Festus, p. 249).

Andre af hans ortografiske vaner har måske mindre semantisk betydning, men er alligevel konsekvent brugt, som når han altid adskiller enklitisk *que* og *ue* fra det foregående ord.

Perottis ortografi er forbløffende konstant livet igennem. Vi har autografer bevaret af ham fra han var 17 og indtil umiddelbart før hans død. Allerede i det tidligste bevarede håndskrift kan man se en del af de træk, jeg har opregnet, og i hans voksne år er de gennemgående. I hvert tilfælde i en vis type tekster. Den retskrivning, jeg har skitseret her, er nemlig udpræget 'humanistisk' og en samtidig læser ville øjeblikkeligt identificere skribenten som tilhørende den humanistiske avantgarde kultur.

Sådan skriver Perotti imidlertid ikke i alle sammenhænge. Som nævnt rejste han en del med Bessarion og var bl.a. i Tyskland med ham i begyndelsen af 1460'erne. Vi har et brev bevaret fra den periode, hvor han på Bessarions vegne skrev til byen Kölns regering. Her får man et ganske andet indtryk (se ill. 3); han bruger ingen diftonger, hverken skrevet ud eller som 'e caudata', som vi f.eks. kan se i *sepe*, og *private aliqve cause*, det enklitiske *-que* hænger pænt på sit ord, som i *habeantque*, og konjunktionen *cum* skrives ikke med 'qu' men med 'c' i 'cum tamen *formidandum sit*'. Man spørger sig om disse ortografiske valg kan have at gøre med at Perotti her skriver som repræsentant for kirken, eller om de er bestemt af brevets modtager.

Det er skrevet lang tid før den humanistiske bevægelse for alvor var slået igennem i Tyskland, endsige i Köln. Byen havde et af de mere konservative universiteter i Tyskland, som vi har en - indrømmet nok noget tendentiøs - beskrivelse af fra digteren Konrad Celtis, Tysklands første store

nylatinske digter. Han var immatrikuleret på Kølns Universitet i en periode i slutningen af 1470erne og syntes ikke godt om det. I en af sine Oder beskriver han siden stedet som en skolastik højborg, hvor man kun interesserede sig for logisk pindehuggeri, medens de humanistiske videnskaber, artes liberales, blev slemt forsømt: »Vi her tilsammen lærte, hvorledes man/ gør løgn til sandhed ved syllogismers væv,/ og alt, hvad os den skændelystne/ dialektik har af regler givet. ... Men grammatikken læres af ingen her;/ man agter ringe talernes fine stil/ og aner ej den dybe visdom, matematikken os åbenbarer, og ingen ænser stjernernes stråleglans ...«. Hvis byens rådsherrer var præget af ånden på deres universitet, ville de nok ikke have værdsat Perottis normale skrivestil. Ligesom hans ortografi i Cornu copiae signalerer humanistisk kultur, så er hans skrivemåde i brevet til Köln utvivlsomt også en del af meddelelsen, og man ville fjerne et betydningslag, hvis man udgav det med en normaliseret klassisk retskrivning.

Til tekstens ydre hører også kommatering. Man kan betragte tegnsætningen som udgiverens hjælp til læseren til at strukturere teksten, og et system der afviger meget fra det, den moderne læser er vant til, ville gøre teksten meget svært tilgængelig. Et andet argument for ikke at forsøge at gengive f.eks. 1400-tals interpunktion er, at det synes sværere konsekvent at rekonstruere en forfatters praksis hvad angår tegnsætning, end det er tilfældet med hans retskrivning. Derfor ser man næsten også altid, at udgivere vælger at bruge en moderne interpunktion.

Hvad angår Perotti er vi i den heldige - eller besværlige - situation, at vi dels har mange autografer, hvor vi kan observere hans praksis, og dels har et udførligt kapitel om tegnsætning i hans *Rudimenta grammatices*. Her opregner han ni forskellige tegn og deres brug i sætningen, altså et ret forfinet system. Det drejer sig om en udvikling af det tredelte system, vi finder hos antikke grammatikere som Donat og Isidor (colon, comma og periodus), og som også beskrives af middelalderlige grammatikere som Johannes Balbus. Som regel indskrænker Perotti sig imidlertid til at bruge tre tegn: det han kalder *geminus punctus* (:), der ser ud som vores kolon, og betegner en pause i sætningen, når den ikke er afsluttet. og comma, et punkt der er hævet halvt over linien, og bruges når sætningen synes færdig men ikke er det, og endelig colon, der ser ud som vores punktum og bruges når sætningen er færdig.

I indledningskapitlet til *Rudimenta* skal eleven først for god ordens skyld lære Ave Maria, Fadervor og Trosbekendelsen: »Da symbolum. Credo in Deum, patrem omnipotentem, creatorem caeli et terrae, et in Iesum Christum, filium eius, unicum dominum nostrum,« (N. Perotti, *Rudimenta grammatices*, 4, ed. Keith Percival).

Her er der imidlertid en tegnsætning, der har givet anledning til mange grublerier. Vi er vant til på dansk at sige "Jeg tror på Gudfader den almægtige, himlens og jordens skaber, og på Jesus Kristus, Guds enbårne søn, Vorherre" - men det er faktisk ikke, hvad Perotti skrev, hvis man skal tro på hans tegnsætning. Både i hans autograf og i førsteudgaven, hvis sats han selv overvågede, er der *geminus punctus* mellem *filium eius*, og *unicum*. *Geminus punctus* er jo det tegn, der angiver en mindre pause i sætningen, og det bruges ofte i opregninger. Det er ikke sandsynligt, at Perotti ville bruge det, som han gør her, hvis han mente at *unicum* skulle lægge sig til *filium*. Så, hvis vi oversætter under hensyntagen til tegnsætningen, har Perotti skrevet: 'Og vi tror på Jesus Kristus, Guds søn, vor eneste herre ...« - en tekststopfattelse der teologisk set vistnok er enestående. Keith Percival, der i mange år har arbejdet på udgaven af *Rudimenta*, har for tiden besluttet sig for at respektere Perottis tegnsætning, som vi kan se, men han er i kontakt med forskere, der beskæftiger sig med Trosbekendelsens historie, og hvis han ikke finder andre belæg for den udlægning af teksten, kan det være, at det pågældende *geminus punctus* ender i det kritiske apparat.

Værkbegrebet:

Nu har jeg bevæget mig fra hele ord, over bogstaver til kommaer og koloner. Efter disse minutiae vil jeg dog prøve afslutningsvis at bevæge mig op på et lidt højere plan. Jeg nævnte tidligere, at en del af udgiverens arbejde kan være at undersøge en teksts overlevering for at beslutte hvilken version, der skal udgives. Overleveringen kan imidlertid også pege på andre forhold, der problematiserer selve værkbegrebet.

Det er langt fra altid entydigt hvad, der konstituerer et værk -- som jeg til lejligheden vil definere som en enhed, der har et samlet udsagn. Denne enhed kan bestå af tilsyneladende separate tekster, der, når de kopieres eller trykkes med hinanden, tilsammen formidler en meddelelse.

Undersøgelser af håndskrifers sammensætning viser ofte, at teksterne er udvalgt omhyggeligt og peger i retning af en bestemt læsning af de tekster, der findes der. Hvis det samme udvalg af tekster findes i flere håndskrifter, kan det være nærliggende at spekulere over, om det skyldes en planlagt udgivelse, og om teksterne tilsammen har et implicit udsagn. I den slags tekstsamlinger, jeg her taler om, er det ikke sådan at de indledes med et forord, der forklarer, hvad udvalget skal vise. Det er simpelthen sammenstillingen, der skaber udsagnet, og man kunne kalde det 'argumentation ved juxtaposition'.

Et eksempel på sådan et udvalg har vi i en række latinske oversættelser lavet af humanisten Leonardo Bruni i de første årtier af 1400-tallet. Samlingen kaldes hans Corpus Demosthenicum og omfatter nogle taler af Demosthenes og Aeschines, skrevet i Athen under indtryk af Makedoniens ekspansion i fjerde århundrede fvt., endvidere indeholder Brunis corpus den senere retor Libanius' indholdsangivelser til Demosthenes taler, og endelig Plutarchs biografi over ham.

Oversættelserne gjorde for det første nogle vigtige modeller for Ciceros retorik tilgængelige på latin, men der er formodentlig andre grunde til at teksterne interesserede Bruni. Han bliver ofte set som selve indbegrebet af 'the civic humanist', borgerhumanisten, der brugte sin lærdom og klassiske dannelse i en aktiv politisk indsats for sin by. Hans corpus Demosthenicum blev til i en periode, hvor det lille republikanske Firenze lå i stadig krig med og var truet af stormagten Milano, der var et fyrstedømme. Brunis corpus af oversættelser med relation til Demosthenes fremkalder tilsammen den heroiske periode, hvor det demokratiske Athen kæmpede for at bevare sin uafhængighed mod Philip af Makedonien, og for den samtidige læser har parallellerne været indlysende. Firenze havde netop undsluppet Athens skæbne, da fyrsten af Milano, Giangaleazzo Visconti pludselig døde. Den eufori meddelelsen om Viscontis død udløste i Firenze var kort, og da Bruni udgav sit corpus, var det kun alt for klart, at truslen fra Milano var meget reel igen.

De værker, der indgår i samlingen, optræder alle i mange andre sammenhænge, men der findes en del tidlige håndskrifter, der blot har de tekster, jeg lige nævnte, og det er nærliggende at tænke sig at samlingen er udgivet af Bruni selv.

Arbejdet med Perottis breve er endnu ikke så langt fremskredet, at vi kan påstå, at vi har overblik over tekstoverleveringen, men der tegner sig dog visse mønstre. Et af de mere kendte breve fra hans ungdom er skrevet til den ældre humanist Iacopo Costanzi. I brevet beskriver Perotti en personlig krise, en slags 'omvendelse til studierne', alt sammen i vendinger, der minder meget om Augustins Bekendelser. Han fortæller i øvrigt Costanzi om sine forskellige arbejder. I en del håndskrifter finder vi brevet til Costanzi kopieret sammen med forskellige lærde småskrifter af Perotti, og det kan se ud som om, at han selv har udgivet samlingen. Man kunne kalde det for en slags dramatisk præsentationsskrivelse af den unge humanist, i det vi først har beskrivelsen af hans omvendelse, og derefter resultaterne af den. I vores kommende udgave vil brevet til Costanzi formodentlig ikke komme til at optræde sammen med Perottis lærde opuscula, men hvis vi ikke

i hvert tilfælde gør opmærksom på hvilke tekster det har været overleveret med, fjerner vi nok en vigtig del af brevets udsagn.

Jeg har forsøgt at beskrive nogle af de omstændigheder, der gør det filologiske arbejde med nylatin anderledes end arbejdet med klassiske eller moderne tekster. Vores kildesituation er sådan, at vi ofte er meget tæt på et værks tilblivelse, men vi er også konfronteret med en litterær produktionsmåde, der er meget anderledes end vores egen. Bogtrykkets opfindelse i midten af 1400-tallet ændrede betingelserne for vidensformidling og for udbredelsen af litteratur radikalt, og dermed også forfatteres og læseres opfattelse af, hvad der konstituerer et værk og dets offentliggørelse. Det er en udvikling man må tage i betragtning, når man overvejer hvilket værk, man læser eller udgiver. Jeg har gerne villet vise, at vi står overfor et distinkt sprogligt og skriftligt udtryk, der ikke alene betjener sig af vokabular og syntaks, og som må studeres og afkodes, for at kunne forstås, gengives eller formidles.

Marianne Pade
Klassisk Filologi, AU
oldmp@hum.au.dk

Noter

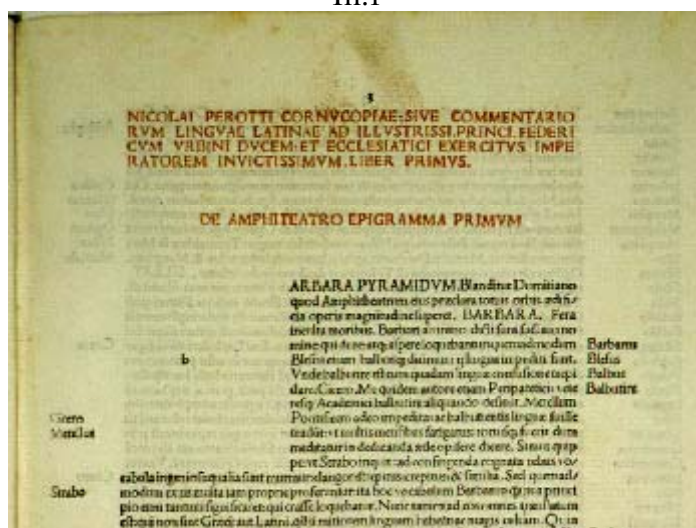
¹ 1. Basilius, De invidia (1449); 2. Plutarch, De differentia inter odium et invidiam (c. 1449); 3. Plutarch, De Alexandri fortuna aut virtute (c. 1449); 4. Epictetus, Encheiridion (1450); 5. Plutarch, De fortuna Romanorum (1452/1454); 6. Polybius, I-V (1454).

² EPITOME med 'appendix Perottina' i Napoli, Biblioteca Nazionale, cod. iv F 58, slut 1474.

³ Cornu Copiae seu Linguae Latinae Commentarii, ed. prin. 1489, moderne udgave bd. 1-8 Sassoferato, 1989-2001 ved J.-L. Charlet, M. Furno, M. Pade, J. Ramminger, P. Harsting, F. Stok og G. Abbamonte.

⁴ The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe I-II (Cambridge, 1979, genoptryk i et bind Cambridge, 1997).

III.1

III.2

^{ως διγώνος}
 ράμβρος χαλκός ἐξ αἰφιδίτας ὡς κήρος διγόντο
 ποταμέτερησι θυρησιν ^{νε Rombus ystem -}

ed.: ποθ' ἀμετερησι θυρησι

BAV, Urb.lat. 301, ff. 101v og 147v
graeca skrevet af Perotti

in omni
 muros
 hinc sibi
 semel
 emperde
 offerunt
 confituntur
 - De po -
 vlliam
 qd alter - Homonymy
 system
 r dion
 ta omni
 diffinit
 edibus
 lym om
 im
 ibant. sine trinitate: sim mag maloxi
 omni adu dnam est ex vi pmiatim non
 quod histia significat. Quidam ex hinc
 quam buglossum vocari supponit diximus.
 Κου τοις οἰοις ἐμβολιμερον ενφουρως αἰτιον ἄρα γε πειθευται.
 in hac causa esse ex hinc dicitur.

III.3

pepe

Köln,
Stadtarchiv, B. 592

prate aliqua cause

habeantur.

Cū tamen formidandū sit

TROJA, TROJA OG ATTER TROJA!

Trojas katastrofe, eller en arkæologisk katastrofe? De trojanske arkæologer kæmper indbyrdes.

af Konstantin Kitsais - Jørgensen

At diskutere om Troja er ikke et nemt emne. Det er måske lettere, at få tilpasset emnet til en Hollywood film. Det kræver nogle millioner (i budget klassen: 100 – 200 mil.\$), nogle amerikanske skuespillere og mange ruller film. Selvfølgelig skal en intellektuel og faglig baggrund også være til stede. Derfor skal der vælges en let tilgængelig og overskuelig historisk roman. Så er der næsten en film, - trods den grove beskrivelse. Og nu undrer man sig: Hvorfor bruge 150 års arkæologiske undersøgelser, når man på to år har skudt mange millioner af og allerede vist flere millioner mennesker det hele. På dette punkt vil professor F. Kolb fra Universität Tübingen være lodret i mod. Ifølge ham kan én ting bevises: Intet. Dette var klart budet i hans gæsteforelæsning den 29. 9. 2004 arrangeret af Afdeling for klassisk arkæologi og Center for Antikstudier, Aarhus Universitet. Forelæsningen var velbesøgt, og F. Kolb havde fri bane til at gennemgå den såkaldte »Troja debat«, der hersker mellem ham og Trojas udgravningsleder professor M. Korfmann. Hele debatten er centreret omkring spørgsmålet: hvorvidt det arkæologiske Troja er det homeriske Troja. En teori der støttes af M. Korfmann men benægtes af F. Kolb. Begge professorer har som base universitetet i Tübingen, og fra at være en intern stridighed har det udviklet sig til et internationalt spørgsmål: Var byen som den tyske arkæolog Schliemann udgravede Troja? Og havde byen denne status, som den tilskrives? Var Homers og Priamos' by så monumental og stærkt befæstet, som man vidste fra de antikke kilder? F. Kolb og hans tilhængere ville sige klart: Nej. På den anden side, ville M. Korfmanns udgravningsteam sige klart: Ja. Til forelæsningen gennemgik F. Kolb de sidste udgravningsresultater. Der var fundet noget af et murforløb og en del af en vold, nogle kilometer fra Trojas akropol. Ifølge M. Korfmann, er dette et bevis på Trojas' stærke mure. Noget andet der kan uddrages, mener M. Korfmann, er, at byen lå mellem akropolen og dette mur-/voldanlæg. Dette var helt afgørende ikke noget at komme efter, mente F. Kolb. Ifølge hans observationer var der stadig ikke nogen seriøse beviser, fordi levnene udenfor akropolen var fra en senere dato end bronzealderens storheds by. Forelæsningen var godt i gang og det næste punkt omhandlede bronzealderens Trojas internationale status. Ifølge M. Korfmann var Troja et centrum på Lilleasiens nordvest kyst, og en by som kontrollerede handelsruterne i det nordægæiske område. Men Trojas store handelsforbindelser stoppede ikke der. De udstrakte sig både øst og vest på: Fra hittitternes hovedstad *Hattusha* til den iberiske halvø. Dette, argumenter M. Korfmann, ses ud fra de importerede genstande, der er fundet i Troja. Disse genstande anerkender F. Kolb dog ikke som et vigtigt bevis på, at Troja var et handelscentrum i bronzealderen. Genstandene (keramik, kobber, guld) er for beskedne, til at kunne bevise noget i den retning. I stedet for, foreslog F. Kolb, skulle man prøve at finde det rigtige Troja et andet sted, men i den samme region. Da han blev spurgt, om der var nogle indicier på et rigtigt Troja, var svaret selvfølgelig: Nej. Det Troja, vi kender, Schliemanns Troja, lever simpelthen ikke op til F. Kolbs forventninger. Bygningerne og fundene fra bronzealderens by er beskedne i forhold til Homers *epos*. Desuden, som F. Kolb understregede, findes der antikke beretninger om andre byer, der bærer navnet Ilion. Dette bekræftes af en egypter, som var rejsende i bronzealderens Grækenland og som skulle have besøgt

en by med navnet *Ilion* på Kreta. Denne egyptiske kilde er ikke helt afklaret, men giver anledning til eftertanke. Hvad kan vi så konkludere af alt dette? Ifølge F. Kolb, opnår de fund, som vi har fra byen i dag, ikke det homeriske Trojas højder. Et af Kolbs vigtigste kritikpunkter var »om vi i det hele taget kan karakterisere byen ved Hissarlik (=det arkæologiske Troja) som en by!«. Ifølge ham, kan man ikke gøre det, fordi den mangler nogle vigtige elementer, såsom opmagasineringsbygninger, forsamlingssteder og en paladskultur. »Bronzealderens bygninger, som man finder i det nuværende Troja tyder simpelthen ikke på nogle af disse elementer«, sagde Kolb.

Forelæsningen var færdig omkring fire tiden. Følelserne var blandede. Skal man tro på Homers, grækernes, eller Schliemanns Troja? Eller skal man prøve, at finde et andet Troja, måske det rigtige? Personligt kan jeg ikke svare på dette. Men jeg mener, som de antikke grækere, at historien er en god historie, der er værd at blive fortalt. Måske skulle man tænke lidt anderledes: Trojas storhed i virkeligheden er de flere tusindvis af vers. Men måske dette vil give anledning til endnu en stridighed...

Konstantin Kitsais – Jørgensen
Klassisk Arkæologi, AU
Konstantin.kitsais-joergensen@post.au.dk

REFERAT AF GÆSTEFØRELÆSNING VED AFD. FOR KLASSISK ARKÆOLOGI D. 30-09-2004

af Line Bjerg

Professor Frank Kolb fra Afdeling for Antikhistorie, Universität Tübingen inviteret af Center for Antikstudier og Afdeling for klassisk arkæologi gav sin anden gæsteforelæsning med titlen:

Urbanization and the Relations between Urban Center and Countryside in later Hellenistic/early Imperial Lycia and the Greek East.

Forelæsningen tog sit udgangspunkt i Kyaneai, beliggende ca. 5 km fra kysten i Lykien. Her har prof. Kolb i en årrække udført surveys over et areal på 162 km². Området er velegnet til surveys, både fordi ruinerne er bevaret i op til 5-6 m højde og fordi området har været ubeboet fra middelalderen, når der ses bort fra nomadekultur.

Keramikken fra disse surveys har påvist keramik fra det 4.-3. årtusinde f. Kr., en mangel på keramik fra 2. årtusinde f. Kr. og store mængder keramik igen fra 9.-8. århundrede f. Kr. De første bygninger i området stammer fra 6.-4 årh. f. Kr. Kyaneai var i klassisk og hellenistisk tid administrativt centrum for polisområdet med templer, agora og teater. Hovedparten af beboerne i området har dog boet i komos bebyggelser med egne templer og agora og har til en vis grad haft selvstyre. I klassisk tid tyder alt på, at befolkningen kun har brugt byen, som tilflugtssted i krisesituationer.

En »rigtig« by synes Kyaneai først at blive fra 2. årh. f. Kr., da intet på den hellenistiske agora kan dateres tidligere. I denne periode præger byen mønter, og der ses en blomstrende Hermes og Herkules kulter. En indskrift nævner en tespofylax, hvilket er bemærkelsesværdigt, da bouleråd først kan attesteres i Kyaneai fra 2. årh. e. Kr. Dette gælder for alle de lykiske byer, og skyldes, ifølge Prof. Kolb, at Mausollos af Karien fik Lykien som satrapi. Da han i Karien havde organiseret byerne uden boule, har han fortsat denne politik i Lykien.

Området har været meget frugtbart i antikken, hvilket kunne ses ved, at man indenfor et område på 10 x 14 km havde fundet 400 vin/oliepresser, som tyder på et eksportorienteret terrasselandsbrug. I klassisk tid ses »tårngårde« af høj kvalitet. I romersk kejsertid kan man tale om en større by med ca. 1500 indbyggere og 4500 i polisområdet. I denne periode ses mange grave af de samme typer som tidligere, både ønskebessarkofager og klippegrave. I middelalderen hvor byen bliver biskopsæde oplever den sin største blomstringstid.

Line Bjerg
Klassisk Arkæologi, AU

HELT UFORSVARLIGT: CHRISTOPHER ARZROUNI OG GORGIAS

af Anne Mette Borch Hansen

Weekendavisen præsenterede i deres 4. nummer, 19.-25. januar 2004 en ny klumme under titlen »Helt uforsvarligt« i sektionen BØGER med følgende annoncerende ordlyd:

»Helt uforsvarligt! Hvad nu hvis vores faste overbevisninger om ret og uret ikke holder ved et nærmere eftersyn? Hvad nu hvis det af og til viser sig, at de mennesker, hvis brøde var at begå offerløs kriminalitet, faktisk har gjort gavn?

Christopher Arzrouni, erhvervsjuridisk chef i Dansk Industri, vil i de kommende uger i BØGER for egen regning forsvare helt uforsvarlige forbrydere som bolighajer, prostituerede, bordelejere, narkohandlere, børsspekulanter, menneskeklonere og så videre.«

Christopher Arzrouni har i foråret 2004 i 19 klummer i *Weekendavisen* bevidst eller ubevidst optrådt som en *alter* Gorgias. På sofistisk vis har han forsvaret det helt uforsvarlige og med sine spidsfindige argumenter vendt op og ned på gængse forestillinger om ret og uret.

Den græske retoriker og sofist Gorgias (480-380 f.Kr.) sætter sig i sin lovtale over den skønne Helena på lignende vis for at ville forsvare det i antik græsk optik helt uforsvarlige og gendrive det traditionelt negative billede af den skønne men farlige kvinde, der svigtede mand og fædreland og blev årsag til utallige lidelser for grækerne.

Iflg. Gorgias selv kaster han sig ud i dette halsløse projekt af flere grunde. »Jeg har villet skrive talen som en lovtale over Helena og som min egen spøg.«¹, slutter Gorgias af og viser dermed, at hans formål med talen ikke blot er juridisk og lovprisende. Gorgias har skrevet talen som sin egen *paignia*, for sin egen morskabs skyld. Hans forsvar af Helena skal ikke opfattes som ramme alvor. For retorikeren Gorgias har det været en morsom leg, en intellektuel udfordring at finde argumenter for *den helt uforsvarlige forbryder*.

Er det samme drivkraft, der er på færde i Christopher Arzrounis tilfælde? Er hans klummer udtryk for spøgefuldt sofisteri? I det følgende vil jeg forsøge at nå nærmere et svar på det spørgsmål ved at underkaste denne tilsyneladende neo-sofisme nærmere undersøgelse i form af en retorisk argumentations-analyse af Christopher Arzrounis første klumme »Med nyren på rette sted«.²

Først skal argumentationens base undersøges, dernæst argumentationens mål og strategi i forhold til indhold og form. På indholdssiden skal klummens komposition klarlægges. Ved hjælp af Stephen Toulmins argumentmodel skal argumenterne udspecificeres, og påstandenes karakter og argumenttyperne afdækkes og vurderes. Det gælder ligeledes Christopher Arzrounis gendrivelse af modstander-synspunkter og hans anvendelse af appelformer.

Senere undersøges klummens form. Her anvendes en argumentativ stilistisk analyse med særlig fokus på struktur og sprog, og tekstens retorik vurderes i sin helhed.

Slutteligt vil jeg på baggrund af den retoriske argumentationsanalyse forsøge at klassificere Christopher Arzrounis klumme inden for de tre aristoteliske talekategorier: juridisk, deliberativ og epideiktisk tale og endelig ved hjælp af denne klassifikation formulere en tese angående klummens *intentionalitet*³.

Retorisk argumentationsanalyse: »Med nyren på rette sted«

Christopher Arzrouni's første klumme bærer overskriften »Med nyren på rette sted«. Som appetitvækker til selve klummen er Christopher Arzrouni's konklusion trukket frem over overskriften, hvor det ligeledes annonceres, at der er tale om en ny klumme. Konklusionen lyder: »Vel er det ubehageligt at sælge og købe et organ. Men er det uetisk? Tværtimod.« Det er altså Christopher Arzrouni's overordnede påstand, at organhandel ikke er uetisk og derfor bør legaliseres, og det er det synspunkt, han i klummen forsøger at argumentere for.

Argumentationens base: kommunikationsforholdet

Kommunikationsforholdet⁴ i klummen består mellem Christopher Arzrouni (afsender) og *Weekendavisens* læser (modtager). Afsenderen præsenteres eksplicit som erhvervsjuridisk chef i Dansk Industri, og det understreges, at hans klummer står for egen regning og altså ikke skal læses som udtryk for *Weekendavisens* generelle holdning. Christopher Arzrouni bruger da også »jeg« tre gange i klummen til at markere egen holdning: »..har jeg svært ved at se problemet« (l. 13), »Jeg har en lumsk fornemmelse..« (l. 20) og »Jeg tror ikke ...« (l. 44). I l. 7 taler han direkte til læseren med et apostrofisk »du«. Læseren aktiveres desuden ved opfordrende imperativer: »prøv« (l. 6) og »Tænk« (l. 22). Christopher Arzrouni fokuserer gennem sin brug af aktiv diatese på agenten, hvilket gør hans tekst dynamisk og påtrængende, og han er bestemt ikke bange for at fokusere på sig selv og egne holdninger.

Der er godt nok tale om énvejskommunikation, men Christopher Arzrouni taler til en læser, som han forudsætter finder organhandel uetisk og forsøger at forsvare og argumentere for det modsatte synspunkt. Læserens modargumentation er altså hele tiden tænkt med i énvejskommunikationen.

Klummen henvender sig ikke til specialister, men til *Weekendavisens* gennemsnitslæser, der ikke nødvendigvis behøver at have set den DR-udsendelse, der refereres til, men som forventes at have taget stilling til spørgsmålet for og imod organhandel.

Som udgangspunkt og med alle de fordomme, det måtte indebære vedr. *Weekendavisens* gennemsnitslæser, må kommunikationsforholdet antages at være symmetrisk. Symmetri består i et lige, asymmetri i et ulige forhold mellem afsender og modtager. I situationer hvor forholdet er helt symmetrisk, deler afsender og modtager ansvaret for kommunikationen, og hvis modtager falder for en uredelig argumentation, bærer han selv en del af skylden.

Den engelske filosof og sprogteoretiker Paul Grice arbejder i sin artikel »Logic and Conversation« med et kooperationsprincip for al kommunikation. Kooperationsprincippet angår det samarbejde, der foregår mellem afsender og modtager, og som gør, at afsender altid vil forsøge at skrive sin tekst på en måde, så modtager forstår den. Grice opstiller fire konversationsmaksimer, som han mener altid vil gælde for udveksling af information. Det drejer sig om et kvantitets-, et kvalitets-, et relations- og et mådesmaksime.

I det følgende skal det undersøges, hvorvidt Christopher Arzrouni overholder og måske overhovedet er interesseret i at overholde Grices konversationsmaksimer. Giver han for meget eller for lidt information? Kommer han med postulater, som ikke bevises eller sandsynliggøres? Kommer han med udsagn, der ikke har noget med resten af teksten at gøre? Er hans stil for høj eller for lav?

Argumentationens mål?

Når man skal redegøre for en afsenders hensigt og mål med sin argumentation, er det ikke tilstrækkeligt kun at se på argumentationen, som den foreligger. Man må også se på afsenders baggrund og interesse i, at få modtageren overbevist.

Christopher Arzrouni præsenteres i *Weekendavisen* som erhvervsjuridisk chef i Dansk Industri – det er præcis så meget - eller så lidt -, vi får at vide om ham; men for at forstå motivationen bag og hensigten med »Helt uforsvarligt«-serien er det måske vigtigt at vide, at samme Christopher Arzrouni blev sporet om ikke som *ghostwriter* så som inspirator til Statsminister Anders Fogh Rasmussens Nytårs-tale i 2004.

Christopher Arzrouni er blevet kaldt ultra-liberal på baggrund af sit engagement i debatselskabet *Libertas*. En liberalistisk indstillet forening i opposition til enhver statsautoritær holdning, hvor kodeordene er fri markedsøkonomi og personlig frihed.

Argumentet om fri markedsøkonomi og personlig frihed går da også igen i alle 19 klummer, der netop er stærkt præget af liberalistisk ideologi.

Christopher Arzrounis mål er i denne klumme at skabe sympati for den rige nyrepatient, der iflg. DR's udsendelse fuldkommen egennyttigt udnytter den fattiges behov for økonomiske likvider.

Normalt skulle man tro, at hensigten med en argumentation er, at få modtageren overbevist om, at afsenderens synspunkt og påstand er rigtig, og at afsenderen derfor nøje vil indrette sin argumentation efter, hvem han henvender sig til for at skabe sig størst mulig succes mht. overbevisning.

Argumentationens strategi?

Christopher Arzrounis strategi ser ved første øjekast ud til at være kontroversiel og provokerende argumentation. Ved at vælge provokationen som strategi tager Christopher Arzrouni en chance. Han vækker nok interesse for sin klumme, men han løber samtidig risikoen for at støde sin læser fra sig.

Hvis kommunikationsforholdet som ovenfor antaget er symmetrisk, er der formodentlig ikke tale om manipulations-strategi, men hvad er det så, han vil?

Titlen »Helt uforsvarligt« bryder mod princippet om afsenderens vederhæftighed. Afsenderen siger med titlen eksplicit, at han vil forsvare det, der ikke kan forsvares. Er klummerne da udtryk for drøftende informationsforøgende argumentation, hvor en sag overvejes *pro et contra*? Det skal undersøges i det følgende.

Argumentations indhold: komposition

Klummens komposition kan overordnet set deles i tre dele. Indledning: l. 1-8, Hoveddel: l. 9-50 og Slutning m. konklusion: l. 51-53.

Christopher Arzrouni begynder sin klumme *in medias res* med en reference til en udsendelse, der har været vist på DR, og som antageligvis har vakt røre. En fattig pakistansk mand har solgt sin ene nyre til rige danske Karsten for 50.000 kr., og Christopher Arzrouni rejser spørgsmålet, om der findes noget mere uetisk. Temaet slås dermed an. Klummen vil diskutere etik og nærmere bestemt salg af organer. I l. 4 bliver det dog klart, at spørgsmålet var polemisk fingeret. Christopher Arzrouni stiller to hypotetiske kontraspørgsmål »Hvad nu hvis handelen var i sin skønneste orden?« og »Hvad nu hvis den var udtryk for den højeste grad af etik?« og tvinger dermed læseren væk fra sit sædvanlige syn på etik. Han lægger dernæst sig selv læserens oprevne

svar i munden og kommer med den indvending, der lægger det overordnede navn til hans 19 klummer: »at tænke sådan ville være helt uforsvarligt«. I l. 6 henvender han sig direkte til sin læser med imperativen »prøv« og opfordrer læseren til ikke at stå af ved indledningen til hans tankeeksperiment. Han indbyder læseren til at lege med på nogle argumenter. Læseren behøver ikke nødvendigvis at overbevises, men lokkes med, at de argumenter Christopher Arzrouni vil fremlægge i klummen, kan skaffe udelte opmærksomhed i selskabelige sammenhænge: »Ok da, men prøv i det mindste at lege med på nogle af de efterfølgende argumenter. Om ikke andet kunne det være, at du kunne få bordets udelte opmærksomhed ved næste selskabelige sammenkomst.«

Indledningen er udtryk for en raffineret *captatio benevolentiae*. Christopher Arzrouni formår gennem sine forbehold og sin muntre tone at skaffe lydhørhed for sine bevidst provokerende tanker. Var han gået mere monologisk eristisk til værks var de første læsere formodentligt allerede stået af ved tanken om en manisk liberalistisk agitator.

Ved sin indledning formår Christopher Arzrouni at vække selv den skeptiske læsers interesse og svækker i overensstemmelse med *vaccinationsteorien* modtagerens eventuelle modstand.

Vaccinationsteorien går i al sin enkelthed ud på, at modtageren gennem indrømmelser gives en slags modgift og derved gøres immun overfor modpartens synspunkt.

Hoveddelen består af argumentation og gendrivelse, og i afslutningens tre linjer får Christopher Arzrouni med sin konklusion slået den påstand fast, som han tog op i indledningen, og skaber dermed en emfaserende og overbevisende rammekomposition.

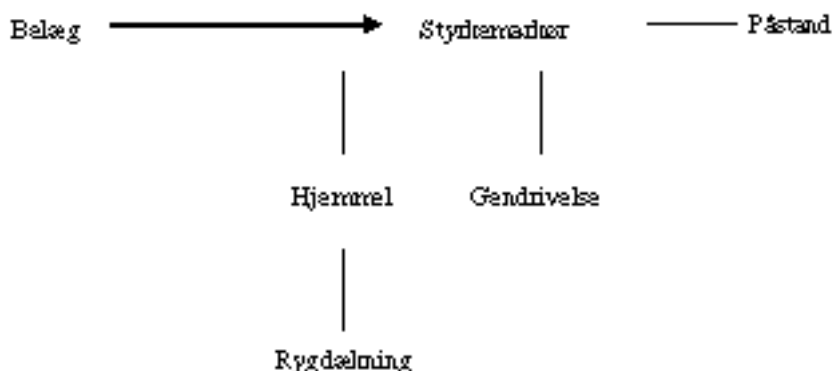
Argumentmodellen: teoretisk introduktion og praktisk anvendelse

Den engelske filosof og logiker Stephen Toulmin skrev i 1958 den inden for retorikforskningen banebrydende bog om argumentationsanalyse *The Uses of Argument*. Toulmin går i Aristoteles' retorik-teoretiske fodspor og opstiller den såkaldte *argumentmodel*, en universel analysemodel til beskrivelse af stort set et hvilket som helst argument.

Charlotte Jørgensen og Merete Onsberg har i deres bog *Praktisk Argumentation* iført modellens engelske begreber danske klæder, og det er disse danske termer, jeg vil anvende i det følgende.

Ethvert argument har ifølge modellen tre obligatoriske elementer. En *påstand* (P), der er det synspunkt, afsender søger at få modtagers tilslutning til, et *belæg* (B) der begrunder og støtter påstanden og endelig en *hjemmel* (H), der forbinder B og P. Hjemlen danner bro mellem B og P og sørger for, at modtager kan acceptere P på grundlag af B. Foruden de tre obligatoriske elementer (P, B og H) har modellen tre fakultative elementer. En *styrkemarkør* (S), der knytter sig til P og tilkendegiver, i hvor høj grad afsender er villig til at indestå for rigtigheden af P, en *gendrivelse* (G), der knytter sig til S, hvormed afsender kan udtrykke eventuelle forbehold og usikkerhedsmomenter, der kan sætte H's generelle autoritet ud af kraft, og endelig en *rygdækning* (R), der knytter sig til H og dokumenterer H's rigtighed. Modellen ser i sin udvidede form således ud:

Et arguments bestanddele:

Lad os nu ud fra argumentmodellens seks elementer se nærmere på Christopher Arzrouni's argumentation i »Med nyren på rette sted«.⁵

Christopher Arzrouni's overordnede påstand er, at organhandel bør legaliseres. Der er tale om en *advokerende* påstand, der tilråder en bestemt handling og beslutning. Christopher Arzrouni deler overordnet sin argumentation i to. Dels en, der begrundes påstanden om legalisering, dels en, der begrundes den *evaluerende* påstand om, at organhandel ikke er uetisk. Christopher Arzrouni gør brug af et større argumentationshierarki, hvor påstanden om, at organhandel ikke er uetisk, anvendes som belæg i hovedpåstanden: organhandel skal legaliseres.

Argument 1:

Christopher Arzrouni opstiller tre argumenter til forsvar for legalisering af organhandel.

Argument 2:

Argument 3:

Argument 4:

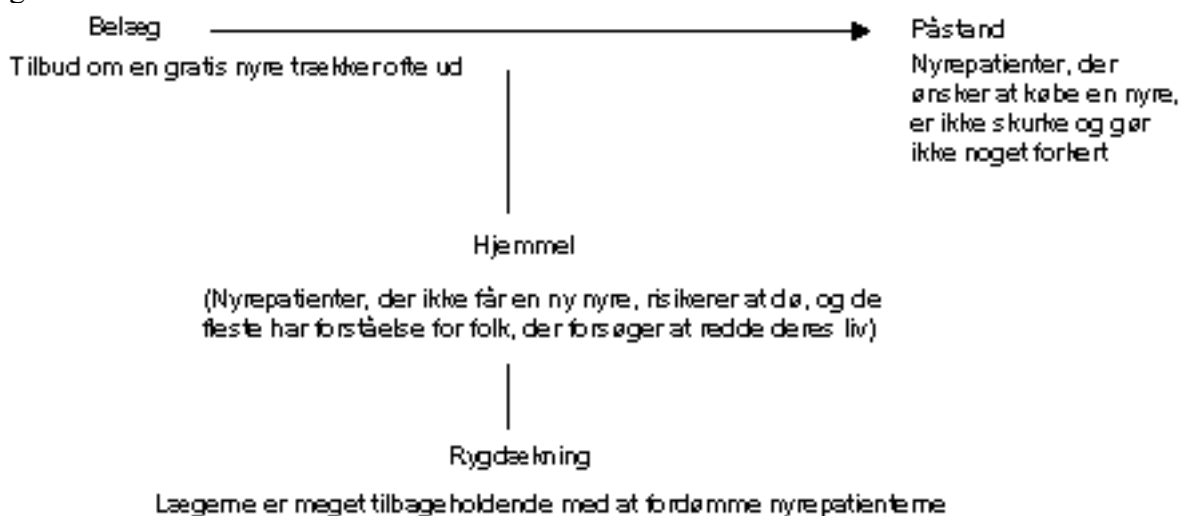
Argumentationen for den etiske påstand fylder mest. Christopher Arzrounis belæg for, at organhandel ikke er uetisk, er, at ingen af de i organhandelen involverede parter gør noget forkert. Han bruger fire påstande til at belægge dette belæg. Den første påstand slår fast, at nyrepatienter, der ønsker at købe en nyre, ikke gør noget forkert. Det gør de ikke, fordi tilbuddet om gratis nyre trækker ud i en sådan grad, at 531 stod på venteliste ved årsskiftet. Hjemlen er implicit: de fleste nyrepatienter, der ikke får mulighed for en ny nyre dør. Der er tale om konstatering, og hjemlen er på sin vis en *klassifikation*, men der er også tale om en *motivation*, fordi hjemlen indeholder tanken om, at den, der er ved at dø, får ekstra beføjelser til at holde sig i live. Påstanden slås tydeligt fast i klummens konklusion (l. 53) med styrkemarkøren *tværtimod*. Til styrkemarkøren knytter Christopher Arzrouni gendrivelsen »organhandel er godt nok ubehagelig«. Hans belæg for påstanden er ikke egentlig eksplicit, men kan konkluderes og ekspliciteres ud fra en række af hans andre påstande: »ingen af de involverede (nyrepatient/organonor) gør noget forkert ved organhandel«, og den implicitte hjemmel må være: »for at der kan være tale om noget uetisk skal mindst én af parterne i udvekslingen gøre noget forkert«. Argument 5 ser altså således ud, når det sættes ind i argumentmodellen:

Argument 5:

Christopher Arzrounis belæg er en konklusion på en række påstande, der tjener som støtteargument til argument 5. Argument 6 argumenterer for, at nyrepatienterne ikke gør noget forkert og ser således ud:

Argument 6:

Christopher Arzrouni bruger ét argument til forsvar for nyrepatienterne. Til sammenligning bruger han tre argumenter (7, 8 og 9) til forsvar for, at organdonorerne ikke er skurke og ikke gør noget forkert. De tre argumenter er parataktiske og har samme påstand.

Argument 7:

Argument 8:

Argument 9:

Christopher Arzrouni har lettere ved at argumentere for det etiske i nyrepatientens handling og vanskelig ved etikken omkring organdonoren, hvor han kredser om feltet udnyttelse. Hans argumentation for, at organdonoren ikke gør noget forkert, blandes med argumentation mod udnyttelse. Det kommer tydeligt frem i følgende to argumentationer, der kronologisk er placeret henholdsvis mellem argument 6 og 7 og inden argument 9.

Argument 10:

Argument 11:

Argumenttyper

En ting, der umiddelbart springer i øjnene ved analyse af de 11 argumenter, er manglen på konnektorer. Konnektorer er de lingvistiske størrelser, der forbinder to sætninger med hinanden og skaber kohæsion. De kan godt undværes, men det er sjældent at finde tekster, hvor de slet ikke optræder. Generelt finder man flere konnektorer i argumentative tekstsekvenser end i narrative tekstsekvenser, fordi konnektorer ofte fungerer som eksplicitering af den bagvedliggende argumentation. Sådanne konnektorer kaldes argumentationsmarkører og kan være ord som *fordi*, *derfor*, *så* etc.. I Christopher Arzrouni's argumentation findes der til trods for det kraftige argumentative indhold stort set ingen argumentationsmarkører. Eneste undtagelse er markøren *så* (l. 12). Denne konsekvente udeladelse af markører betyder, at læseren selv skal *inferere* sammenhængen mellem argumenterne. Det store krav til inferens gør argumentationen mindre eksplicit og mere uigennemskuelig. Det er af og til vanskeligt at slutte, hvad der er påstand, og hvad der er belæg.

Et andet gennemgående træk i klummen er de implicite hjemler. At hjemlen er implicit, er der i sig selv ikke noget mærkeligt i. Hjemlens indhold er i sædvanlige argumentationer et generelt synspunkt – en regel, der deles af afsender og modtager – og er derfor oftest implicit.

I Christopher Arzrouni's klumme er hjemlen derimod provokerende og ikke generel, og det er ofte vanskeligt at slutte, hvilken hjemmel der egentlig ligger bag påstand og belæg. Hjemlens funktion med at danne bro mellem P og B ophæves dermed til dels. Bl.a. er hjemlen i argument 7 og 8 stærk tvivlsom.

Til trods for at klummens overordnede påstand er advokerende, falder påstandene og argumenterne i Christopher Arzrouni's klumme hovedsageligt ind under fasen evaluerende. Argumenter under denne fase vedrører som nævnt personlig stillingtagen og udtrykker følelser, normer og meninger.

I bogen *derfor – bogen om argumentation* diskuterer Finn Collin m.fl. s. 149-173 muligheden for troværdig etisk argumentation. En udbredt etisk argumentationsform er den moralske analogi. Christopher Arzrouni benytter sig netop af denne form for argumentation i argument 2, 3 og 4; men alle tre analogier er udtryk for forenklinger, der ikke tager højde for den essentielle forskel mellem kunstigt frembragt medicin og menneskelige organer (argument 2), salg og donation (argument 3) og abort og organhandel (argument 4), og er derfor falske analogier og logisk ugyldige argumenter. Det betyder dog ikke, at de nødvendigvis er dårlige argumenter. Analogierne tvinger læseren til at overveje, om hans eget etiske standpunkt er funderet på hykleri og dobbeltmoral.

Der er dog i klummen eksempler på, at Christopher Arzrouni med sine motivationsargumenter ligefrem forsøger at føre læseren bag lyset. »Man kan se sagen fra to sider« begynder Christopher Arzrouni sin *narratio*. Fra nyrepatientens side og fra den fattige donors. Begge ønsker sig et bedre liv. Med denne indledningsvise spidsfindighed får Christopher Arzrouni gjort sit ærinde 100 % positivt. Der er kun to sider i sagen, og begge parter er positivt indstillede ergo må organhandel tillades. Argumentet ser således ud:

Argument 12:

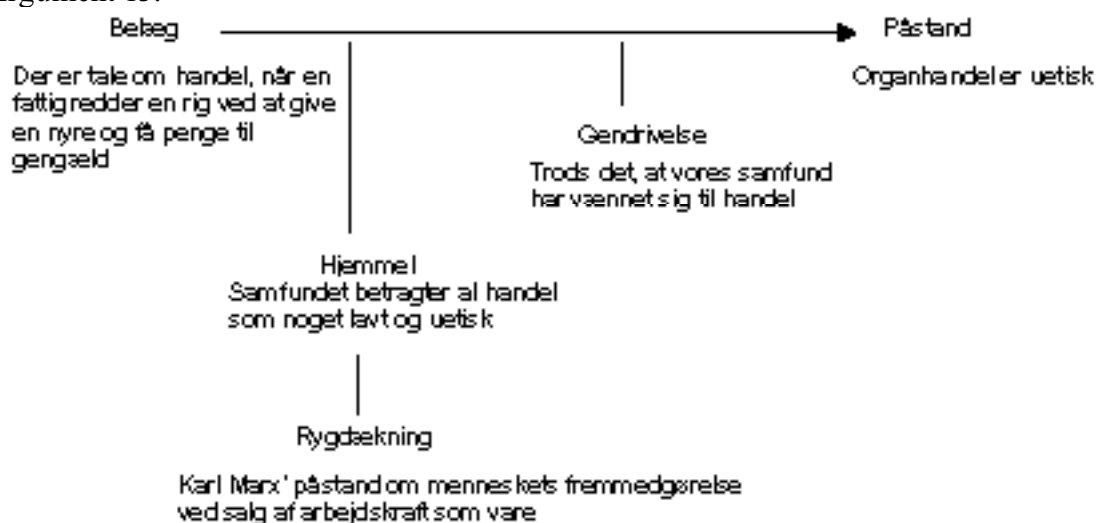

Konklusionen slutter med en kraftig evaluerende påstand uden belæg: »De havde været helte, hvis de havde ofret deres liv i en krig eller ved at redde en rig turist fra et vildt dyr. Garanteret fattige helte.« (l. 51-52). Christopher Arzrouni stærkt emfaserede konklusion forbliver således et postulat og ikke en veldokumenteret påstand.

Gendrivelse af modpartens fingerede synspunkter

Christopher Arzrouni argumenterer for, hvorfor hans modstander mener, at organhandel er uetisk. Han opstiller følgende argument:

Argument 13:

Hjemlen er i høj grad udtryk for generalisering, og ved at bruge Karl Marx som rygdækning for modtagerens synspunkt, får Christopher Arzrouni gjort enhver, der anser organhandel for uetisk, til marxist. Gendrivelsen virker forstærkende for latterliggørelsen.

Gengivelsen af Nyreforeningens formand Stig Hedegaard Kristensens argumentation i l. 25 er også karikeret. Formandens argumentation hives ud af sin kontekst, men ser i argumentmodellen således ud:

Argument 14:

Stig Hedegaard Kristensen udstilles her som en dårlig argumentør, der tyer til tautologiske platheder (cirkelbeviser), til trods for, at Nyreforeningen må sidde inde med masser af argumenter for deres påstand.

Appelformer: logos, etos og patos

Som vi har set i den foregående analyse fingerer Christopher Arzrouni, at hans argumenter er logisk stringente. Det viste sig dog, at det langt fra gjaldt for hele hans argumentation, og det går ud over hans troværdighed, hans *etos*. Ved i argument 5 at anvende gendrivelsen »organhandel er godt nok ubehagelig« foregriber han ganske vist læserens eventuelle indvending, men han går aldrig for alvor ind i en reel jævnbyrdig *pro et contra*-diskussion med læseren, og hans gendrivelse klinger således noget hult uden videre troværdighed.

I l. 39-42 forsøger han sig med en *logos*-appel ved at referere til antallet af nyrepatienter på venteliste. Hans moralske analogier virker også som forsøg på logisk argumentation, men uden logisk gyldighed er de i virkeligheden en følelses-appel, *patos* – en appel til læserens lede ved dobbeltmoral og hykleri.

Med sine evaluerende og advokerende påstande benytter Christopher Arzrouni sig i klummen overvejende af emotionel *patos*-appel, der skal appellere til læserens revidering af hjemmelopfattelse.

I det følgende skal det undersøges om klummens form også er patetisk.

Argumentationens form: argumentativ stilistisk analyse

I det foregående har fokus været lagt på argumentationens indhold. Med til argumentationsanalysen hører imidlertid også en analyse af argumentationens fremstillingsform. Er argumentationen fremstillet i en klar, overskuelig og saglig form, eller er den fremstillet uklart, slørende og manipulerende?

Argumentationens struktur

Sætningerne i klummen er gennemgående korte, og der er primært tale om hovedsætninger. Lix-tallet er meget lavt (19.7), og teksten er da heller ikke vanskelig at læse på overfladen, hvor den er præget af korte ord og talesprog, f.eks. »Og dog.« (l. 4), »Nej – at tænke sådan..« (l. 5), »OK da« (l. 6).

Teksten er stærkt asyndetisk både parataktisk og hypotaktisk. Der er som tidligere nævnt stort set ingen argumentationsmarkører. Det er dog ikke umiddelbart vanskeligt at forstå Christopher Arzrounis argumentation og konklusion. Kohærensens er god nok. Paradoksalt bliver forståelsen af teksten faktisk vanskeligere jo mere, man arbejder med argumentationsanalysen. Den manglende eksplicite kohæsi og tekstens vertikale og horisontale uoverensstemmelser gør det af og til

nærmest umuligt at gennemskue præcis, hvad der er påstand og argumentation for hvad, og hvad der er hovedkonklusion, hovedargumenter og hjælpeargumenter. Det er højst sandsynligt et bevidst træk fra Christopher Arzrouni side for at dække over, at argumentationen undertiden halter.

Argumentationens sprog

Overskriftens ordspil »Med nyren på rette sted« som allusion til »Med hjertet på rette sted« er genialt. Ordspillet er både velklingende, sjovt og tankevækkende. Det åbner for implikatur. »Med hjertet på rette sted« er en patetisk kliché, og Christopher Arzrouni synes med klicheen at ironisere over læserens rosenrøde etik-definitioner. Overskriften tvinger således læseren til at overveje, om hans etiske synspunkter i virkeligheden er funderet på en kliché. Samtidig benytter overskriften selv klicheen som argumentation for, at organandonoren har handlet »med hjertet på rette sted«, og at nyren ved organhandelen er havnet på rette sted. Altså en legitimering af organhandel alene i overskriften.

Ironien fortsætter i klummens første tre linjer. Læseren udstilles karikeret med sit naivt-forargede etik-syn. Velfærds-Danmark, der af de fleste opfattes som plus-ord, bruges her latterliggørende, som et udtryk for en snæversynet andedams-synsvinkel og transformeres således til et minus-ord. Forargelsen lyser ud af Christopher Arzrouni fingerede Velfærds-Danmark-argumentation, og det er denne karikerede og latterliggjorte argumentation, Christopher Arzrouni anvender som fundament for sin gendrivelse.

Det er ikke så meget selve argumentet som syntaksen med de ultra-korte sætningsperioder, brugen af verbaler, adjektiver og adverbier og leg med ordenes konnotation, der fremkalder indtrykket af ironisk afstandtagen. »Velfærds-Danmark gyser lifligt« ligner et *oxymoron*. Det udtrykker klart et paradoks, der udstiller dobbeltmoralen: det frydefulde ved at gyse i forargelse.

Antitesen rig nyrepatient *versus* fattig organonor strukturerer klummen. Adjektiverne er følelsesladede, og Christopher Arzrouni karikerer vores medlidenhed, der automatisk går til den fattige, og udstiller den som hyklerisk. Det samme gælder det prædefinerede syn på skurke og helte.

Der er noget svulstigt og patetisk over Christopher Arzrouni ordvalg. Det gælder ikke mindst hans anvendelse af nominal hypotagmer med ophobning af værdiladede adjektiver, hvor komparativer og superlativer anvendes i en sådan grad, at det nærmer sig hyperbolsk maner: Det er ikke bare pakistanske Kamal, men *fattige* pakistanske Kamal, handelen er ikke bare i orden, men *i sin skønneste* orden, den er ikke bare udtryk for etik, men for *den højeste grad af* etik, og der er ikke bare tale om et menneske med donorkort, men et *rask ungt* menneske, som omkommer ikke blot ved et uheld, men ved et *tragisk* uheld.

Ved hjælp af en nominal anaforkæde, dvs. bibeholdelse af samme referent, men ændring af betegnelse, (*handelen* (l. 4), *den* (l. 4), *sagen* (l. 9), *udvekslingen* (l. 15)) lykkes det Christopher Arzrouni at transformere det for læseren formodede minus-ord *handel* til det mere positivt konnoterede *udveksling*.

Det samme gælder hans transformation af verbal-valør. Det lykkes ham gennem argumentationen at lave en antonymisk transformation fra *udnytte* (l. 2) til *redde* (l. 52).

Et andet effektivt stilistisk greb er anvendelsen af de fiktive navne. Ingen i udsendelsen hed Kamal eller Karsten. Navnene er typenavne og opfundet af Christopher Arzrouni for alliterationens skyld og anvendt karikerende.

Vurdering af tekstens retorik: dygtig retorik eller manipulerende sofistikeri?

Christopher Arzrouni griber med sin *captatio benevolentiae* klummen snedigt an og vinder læserens umiddelbare interesse. Klummen udstråler med sit fokus på aktiv diatese en energi, der smitter af på læseren. Den er med sin apostrofiske henvendelse samt direkte og markant holdningsprægede form dynamisk påtrængende.

Asyndesen og de korte sætninger giver klummen fanfare, fynd og slagkraft. Med de manglende argumentationsmarkører og horisontale og vertikale uoverensstemmelser slører den dog sit indhold i en sådan grad, at det ville være nærliggende at klandre den for forsøg på manipulation. Dertil kommer den overvejende, skønt i etiske spørgsmål nærmest umulige sort-hvide enten-eller argumentation.

Da kommunikationsforholdet mellem afsender og læser antageligvis er symmetrisk, ved Christopher Arzrouni dog formodentlig godt, at han ikke kan manipulere læseren ved uredelig argumentation. Han ved godt at den implicite motivations-hjemmel ikke uden videre godtages af læseren, og at en ren logos-appel med logisk gyldige syllogismer ikke nytter i den etiske debat. Er hans forsøg da indirekte ved sin provokation og patos-appel at rokke ved læserens hjemmelopfattelse?

Hvad angår Grices konversationsmaksimer forbyrder Christopher Arzrouni sig undertiden mod kvantitetsmaksimen ved nogle steder at give for meget, andre steder for lidt information (bl.a. i gengivelse af modstander-synspunkter). Mod kvalitetsmaksimen ved at komme med postulater, som ikke bevises eller sandsynliggøres (bl.a. postulatet i konklusionen). Mod relationsmaksimen ved at komme med udsagn, der ikke har noget med resten at gøre (bl.a. argument 7 og 8, der mangler meningsfuldhed af implikation). Mod mådemaksimen med klummens horisontale og vertikale uoverensstemmelser og de manglende argumentationsmarkører.

Trods disse brud er det imidlertid vanskeligt entydigt at vurdere, om Christopher Arzrouni alligevel overholder kooperationsprincippet. Om han holder sin »tale« på en passende måde afhænger dels af, hvilken type tale, han intenderer at holde og hvilken type, han så egentlig holder.

Klassifikation: juridisk, deliberativ eller epideiktisk tale?

Den antikke retorik beskæftiger sig som bekendt med tre mundtlige talegenerer: den juridiske tale eller retstalen, den deliberative tale eller den politiske tale og den epideiktiske tale eller lejlighedstalen. Det kan muligvis virke forsimplende at ville behandle Christopher Arzrounis klumme inden for tre så forholdsvis snævre kategorier, som er tilpasset det antikke Grækenlands kommunikative behov. Når jeg alligevel har den opfattelse, at det giver mening, er det af to grunde. Dels fordi Christopher Arzrouni selv præsenterer sine klummer som forsvarstaler, dels fordi, der som nævnt indledningsvis, er noget neo-sofistisk over Christopher Arzrouni, der berettiger til sammenligning med den antikke sofist.

Formen er juridisk forsvarstale med retsligt tonede ord som ret og uret, offer o.s.v., men klummen har ikke rigtig succes som forsvarstale. Det lykkes formodentligt ikke at overbevise ret mange, og klummen er da heller ikke rent juridisk, men rummer både juridiske, deliberative og epideiktiske genretræk på en og samme gang.

Det epideiktiske aspekt kommer til udtryk for så vidt, man kan kalde Christopher Arzrounis klumme for en lejlighedstale eller en opvisningstale, men hvis meningen med klummen er, at den skal fungere som udstillingsstykke for Christopher Arzrounis retoriske evner og hans egen

spøg, er den vel egentligt heller ikke lykkedes specielt overbevisende. Der er formodentligt meget få læsere, der har ladet sig dupere af Christopher Arzrouni's retorik pga. den megen patos og de mange motivations-argumenter. Læseren er højst sandsynligt blevet mere irriteret end begejstret.

Talen synes altså først og fremmest at være en deliberativ politisk tale i den forstand, at den udtrykker en politisk ideologi og har advokerende tendens i forhold til denne ideologi. Christopher Arzrouni arbejder med liberalistiske ideologiske motivationshjemler så som »det, man har lov at give, har man også lov at sælge« (argument 3), mennesket har ret til sin egen krop« (argument 4) og »den, der gør noget frivilligt, udnyttes ikke« (argument 10).

Selvom Christopher Arzrouni arbejder med hypoteser, er hans klumme ikke hypotetisk drøftende og informationsforøgende. Med sin advokerende stil synes han faktisk på forhånd at mene, at hans synspunkter kan omsættes til praksis. Han slutter netop ikke med en overvejende hypotese, men med et postulat som støtte for sin argumentation. Hvorfor gør han det?

Konklusion: intentionaliteten

Til trods for Christopher Arzrounis indledningsvise munterhed tøver jeg ikke med at karakterisere hans klumme som væsentligt mere alvorlig end Gorgias' tale. Christopher Arzrouni opfordrer som tidligere nævnt neo-sofistisk læseren til at bruge argumentationen provokerende for at få opmærksomhed, men hans argumentation er ikke tilstrækkelig eksplicit og vellykket til virkelig at være en raffineret spøg, og den har tilsyneladende ikke egentligt til formål at give læseren provokerende argumenter på hånden. Christopher Arzrounis klumme er ikke drøftende argumentation *pro et contra*, hvor skribenten selv diskuterer for at blive klogere, men advokerende og har frem for alt et politisk sigte. Der er en afgørende forskel på Gorgias' lette spøg og Christopher Arzrounis tyngende ideologiske stof. Christopher Arzrouni karikerer og udstiller dem (læsere o.a.) som latterlige, der mener noget andet, end han selv, og tvinger dem således til at overveje deres hjemmelopfattelse og etiske grundholdning. I den forstand er hans uredelige og etos-løse argumentation god og dygtig retorik, fordi den med sin patos sætter læserens informationsforøgende overvejelser i gang.

Der er dog himmelvid forskel mellem en Christopher Arzrouni og en Gorgias. Det 5. århundredes græske sofister kunne vitterligt argumentere for hvad som helst, ved ord gøre det svage argument stærk, gøre sort til hvidt og lave *pro et contra*-argumentation på et hvilket som helst emne. Der er en lethed over deres verdensopfattelse. En radikal relativisme, der tillader at lege med argumentationen. Christopher Arzrounis argumentation bindes derimod - i grunden paradoksalt - af hans stærke liberalistiske tankegang. Han kan ikke for alvor argumentere for sjovt, dertil er politik sjovt nok alt for alvorligt.

Anne Mette Borch Hansen
Klassisk Filologi, AU og Århus Statsgymnasium
AB@aasg.dk

Bibliografi

Albeck, Ulla (1939) *Dansk Stilistik*, København: Gyldendal.

Anderson, Jan og Mats Furberg (1975) *Sprog og påvirkning – Om argumentationens semantik*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Aristoteles *Retorik* (oversat med introduktion af Thure Hastrup (1996)), København: Museum Tusulanums forlag.

Collin, Finn *et alt.* (1987) *Derfor – bogen om argumentation*, København: Hans Reitzels Forlag.

Dahl, Katrine og Jenny Anneberg Olesen (2003) »Retorik – når teksten vil noget« in Elisabeth Halskov Jensen og Jenny Anneberg Olesen (red.): *Tekstens univers – en introduktion til tekstvidenskab*, Århus: Klim.

Dittmer, Hanne og Keld B. Jessen (1994) *Retorik – at kommunikere overbevisende*, Gylling: Systime.

Fafner, Jørgen (1977) *Retorik – Klassisk & moderne*, København: Akademisk Forlag.

Grice, Paul H. (1975) »Logic and Conversation« s. 41-58 in P. Cole og J.L. Morgan: *Syntax and Semantics 3*, New York: Academic Press.

Isaksen, Vagn Birger (1983) *Grundbog til argumentationsanalyse*, Herning: Systime.

Jensen, Elisabeth Halskov (2003) »Tekstlingvistik – ind i teksten« in Elisabeth Halskov Jensen og Jenny Anneberg Olesen (red.): *Tekstens univers – en introduktion til tekstvidenskab*, Århus: Klim.

Jørgensen, Charlotte & Merete Onsberg (1999) *Praktisk argumentation*, København: Teknisk Forlag.

Jørgensen, Keld Gall (1996) *Stilistik – Håndbog i tekstanalyse*, København: Nyt Nordisk Forlag.

Kjøller, Klaus (1975) *Argumentation*, København: Borgen.

Kjøller, Klaus (1978) *Mod en argumentationsteori*, København: Akademisk Forlag.

Kjøller, Klaus (1991) *Manipulation – en håndbog*, København: Borgen.

Lindhardt, Jan (1987) *Retorik*, København: Rosinante.

Sørensen, Søren (2002) *Gorgias og Retorikken – Ordets magt*, Århus: Klassikerforeningens Kildehæfter.

Toulmin, Stephen (1958) *The Uses of Argument*, Cambridge: The University Press.

Noter

¹ Jeg bruger Søren Sørensens oversættelse s. 62 i *Gorgias og Retorikken - Ordets magt* (2002).

² Klummen kan læses i *Weekendavisens* netavis på flg. adresse: <http://www.weekendavisen.dk/boger/artikel:aid=6950:dpol=1:fid=46>

³ Ang. begrebet *intentionalitet* skriver Katrine Dahl og Jenny Anneberg Olesen s. 61 i »Retorik – når teksten vil noget« in Elisabeth Halskov Jensen og Jenny Anneberg Olesen (red.) *Tekstens univers – en introduktion til tekstvidenskab* (2003): »I det øjeblik man går i gang med at formidle noget, altså at tale eller skrive om det med en eller flere modtagere i tankerne, forvandler man emnet, det, man taler om, fra blot at være et emne eller en genstand, til at være en sag, man selv har aktier i. I denne forvandling ligger *intentionaliteten*, at *ville noget* med det, man siger, og denne intentionalitet er netop, hvad Fafner definerer som retorikkens væsenskerne. I det øjeblik vi taler ind i situationen, gør vi det, fordi vi har en hensigt med det – fordi vi har aktier i sagen.«

⁴ Der er udbredt terminologisk forvirring omkring dette forhold. Jeg bruger begrebet *kommunikationsforholdet* og følger Charlotte Jørgensen og Merete Onsberg i *Praktisk argumentation* (1999).

⁵ Der tages forbehold for argumentanalysens objektivitet eller mangel på samme. Indplaceringen af elementer i argumentmodellen vil altid bero på en fortolkning. Af og til er det nødvendigt at eksplicitere eller forkorte den mening, der læses ud af teksten. Tekstens ordlyd er dog forsøgt gengivet loyalt i modellen, og implicitte argumenter og påstande er sat i parentes. Den her angivne rækkefølge af argumenter følger ikke argumenternes kronologiske rækkefølge, men alene argumentationsstrukturen.

HVOR MYTO-LOGISK! FORSLAG TIL MYTELÆSNINGER 4: SPIDERS & SPINSTERS

af Chresteria Jakobsen

I såvel myter som eventyr møder vi spinder- og vævermotivet i mange former og udgaver. Der spindes, væves, trævles op og prikkes på tene i én uendelighed, altid af kvinder, selvfølgelig. Det er med andre ord et gennemgående tema. Men hvad betyder det? Det skal vi se en smule på i denne lille artikel.

Mest grundlæggende er måske myten om Arachne, der vover at konkurrere med Athena i vævning. Ifølge Ovid (*Metamorfoserne* VI.1-145) er hun en ung pige med evner for dette arbejde. Men i sin stolthed over egen formåen glemmer hun at være ydmyg over for kunstens gudinde, og det bringer hende til fald. Sådan fortolkes forvandlingen til en edderkop i hvert fald i mytens øverste, narrative lag.

Rasende over ikke at kunne finde det mindste at udsætte på pigens arbejde, slår Athena hende gentagne gange. Dette kan hun trods alt ikke bære og hænger sig selv (et ofte anvendt billede på rituel død, men det får vente til en anden artikel!). Gudindens raseri blandes derfor med medlidenhed, og Athena lader hende få evigt liv, dog stadig hængende, nu blot i en anden form for tråd:

non tulit infelix laqueoque animosa ligavit
guttura: pendentem Pallas miserata levavit
atque ita »vive quidem, pende tamen, improba« dixit,
»lexque eadem poenae, ne sis secura futuri,
dicta tuo generi serisque nepotibus esto!«

...

in latere exiles digiti pro cruribus haerent,
cetera venter habet, de quo tamen illa remittit
stamen et antiquas exercet aranea telas.
(VI.134-45)

Man kan dog også, som jeg har beskrevet det i en artikel i Aigis 3.2, vælge at se menneske- og dyreskikkelsen i metamorfosemyter som to sider af samme væsen. Straf-elementet kommer ind som et narrativt trick, når forvandlingen skal kobles på historien. Men faktisk kan man opstille en spejlingsakse mellem de to eksistenser. Som pige har Arachne flair for vævning. Allerede hendes navn mere end antyder, at edderkoppe-naturen ligger inhærent i hendes væsen.

Men hvilken mytologisk og religiøs betydning har edderkoppen? Mange gyser i dag ved tanken om det lille væsen. Men på samme tid betyder det ulykke at slå en edderkop ihjel, og vi siger, at et hus med edderkopper er et sundt hus. Noget kunne altså tyde på, at der ligger en vældig dynamik gemt i det lille kræ.

Hvis man undersøger især indianske mytologier, bekræftes dette indtryk. Her er edderkoppen ofte en hjælper, en kulturbringer. Det er den, der lærer menneskene at spinde og sy. Kunsten er et

mysterium, der gives som gave af et guddommeligt væsen, og dermed bliver edderkoppen udtryk for noget positivt. Men selvfølgelig er det ikke ufarligt at være tæt på det guddommelige, og det er nok i denne opfattelse, man skal søge de mere negative konnotationer.

Som en moderne videreudvikling af motivet kender vi tegneserien (og filmene) om Spiderman, helten, der kan spinde forbryderne ind i et net og bevæge sig frit gennem byen ved hjælp af de klistrede tråde. Han er skræmmende, fordi han ikke er helt menneskelig, men på samme tid en menneskeven og hjælper i nøden. Mange gyserfilm spiller også på den udbredte fobi, der nok til dels skyldes dyrets primordiale udseende.

Den franske kunstner Odilon Redons billeder af væsner, som er halvt menneske, halvt edderkop bliver på denne måde ekstra uhyggelige, fordi det antropomorfe parres med denne primordiale natur, som hører guddommelige væsner til. Edderkoppen bliver et væsen med intentioner og følelser, og man aner dynamikken i den kobling mellem menneske og dyr, Ovid benytter sig af i *Metamorfoserne*.

Også den kendte leg, hvor man med begge hænder konstruerer figurer med et stykke snor, siges i visse indianerkulturer at stamme fra edderkoppen. I sit udspring er det ikke en leg, men en måde at beskrive verden på. Hvis man kan mønstrene, kender man verden, siger disse indianerstammer.

På samme tid er edderkoppen et arbejdsomt dyr. Altid spinder den sin fine sølvtråd. Den arrangeres i det velkendte mønster, men tillader også dyret at hænge næsten frit i luften – det rejser ubesværet mellem himmel og jord.

Tråden ser endvidere ud til at komme af ingenting. Eller rettere – den kommer fra selve dyret. Det har ikke brug for råmateriale, men skaber noget (ud) af sig selv. Hvor der før var ingenting, er der pludselig en tråd eller et helt spind. Dette er mysteriet – at skabe noget af sig selv, og det er her, vi skal finde nøglen til den religiøse forståelse af edderkoppen.

Ligesom edderkoppens spind er menneskets verden som et stykke stof på væven, altid under tilblivelse. Det religiøse menneske tør ikke læne sig tilbage og regne med, at verden af sig selv er til i morgen. Den skal opretholdes gennem ritualer – cyklus skal hjælpes til sin næste drejning. Og den ansvarlige for verdensmaskineriet er for det religiøse menneske netop mennesket selv. Kontakten til kræfterne bag verden, guderne, skal opretholdes, for at denne kan bestå. Solen står med andre ord ikke op af sig selv.

Arachne står altså både som edderkop og fingernem pige for selve verdensskabelsen, et af de mest centrale mysterier (hvis ikke *det* mest centrale religiøse mysterium), man kan forestille sig. At det altid er kvinder, der spinder og væver, skyldes selvfølgelig til dels, at dette hverv altid har været deres, når man ser på den sociale arbejdsfordeling.

Men læg også mærke til de religiøse konnotationer forbundet med dette arbejde. Mange præstinder er netop beskæftiget med sådanne sysler. Det mest markante eksempel er nok Panathenæer-festen i Athen, hvor Athena får sin peplos fornyet. Det er på samme tid hele verden, der fornyes, og som garant for også den verdensskabende kunst er det kun naturligt, at dette ritual er centreret omkring denne gudinde.

Tydeligst er det måske i forbindelse med skæbnegudinderne. Antikkens moirer, og de nordiske norner, både spinder, udmåler og afklipper hvert enkelt menneskes skæbnetråd. Her er det de individuelle skæbner, der fremstilles. Den tråd, som den første af disse gudinder spinder, spindes også ud af ingenting. Hun skaber den selv og bliver dermed at sammenligne med den verdensskabende Arachne. Men hvor Arachne, samtidig med at hun spinder verden, er en del af denne, står moirerne snarere uden for, eller bag ved, verden.

Religiøst set giver det altså god mening, at det netop er kvinden, der udfører dette arbejde. Hun er

nemlig det af kønnene, som i kraft af sin biologiske natur er tættest på selve verdensskabelsen. Kun hun kan føde børn, altså give nyt liv. Og gennem sin menstruationscyklus er hun bundet til verdens cyklus. Mange moderne feminister finder denne biologiske »determinisme« undertrykkende, men hvis man ser på historien, giver dette faktisk kvinden et fortrin, religiøst set.

Det anbringer hende nemlig i en magtposition, som mange forskere overser (hvilket selvfølgelig ikke er så mærkeligt, når man tænker på, at den hænger sammen med agerbrugets indførelse, hvorfor dens oprindelse historisk set hører til det prækulturelle stadiet), men som hurtigt dukker op, når man graver dybere i myterne. Kvinden er den, der kan komme tættest på det guddommelige. Det er jo også (næsten) altid menneskedøtre, de guddommelige væsner har forkærlighed for.

I Odysseen sidder Penelope derhjemme og venter i årevis på sin mand. For antikken var hun det perfekte billede på den trofaste hustru, men hun repræsenterer også præstinden i templet. Hendes krav til de utålmodige friere, der som gribbe flokkes på kongsgården for at bejle til kvinden, om at lade hende væve et klæde, før hun tvinges til at gifte sig, vidner igen om dette temas centrale rolle.

Hele dagen væver hun, men om natten piller hun atter trådene fra dagens arbejde op. Hun skaber og gør uskabt, en negativ tolkning af verdensskabelsen, som også er i kvindens magt.

Det ødelæggende eller verdensomstyrtende findes også i Ovids fremstilling af myten om de to søstre Philomela og Procne, her camoufleret som Dionysos-kult (*Metamorfoserne* VI.424-674 – samme bog som Arachne-myten). Mens Procnes dyrenatur er den domesticerede svales (den tæmmede kvinde), repræsenterer Philomela i sin vildskab den utæmmede nattergal, mænaden, der ikke lader sig diktere af andre end guden (se, dét er da feminisme!).

Igen er en central del af fortællingen det klæde, som Philomela væver i sit fangenskab ude i skoven. Da hun har fået tungen revet ud, kan hun ikke meddele sig til søsteren på almindelig kommunikativ vis, men i stedet væver hun sit budskab ind i klædet som et billedmønster. Selv om denne meddelelsesform rent narrativt set er nødvendig, hendes manglende tunge taget i betragtning, ligger der stadig de dybere henvisninger til den kreative verdensskabelse i motivet.

Senere bliver myterne til eventyr, og man ser en yderligere udvikling hen imod det narrative. Anskuet som historier kan man derfor sige, at eventyrene hænger bedre sammen fortælle-mæssigt end mange af myterne. Men de centrale motiver bibeholdes, hvilket også gælder vævermotivet.

Mest kendt er måske Brødrene Grimms eventyr om Tørnerose, hvor tenen og spinderiet tydeligvis repræsenterer den kønsmodne og dermed farlige kvinde. Seksualiteten er her noget, pigens far på ægte primordial gudemanér prøver at undgå (ligesom f.eks. Oinómaos' modvilje imod datteren Hippodameias ægteskab i græsk mytologi). Men det lader sig selvfølgelig ikke gøre.

Det er umuligt at undslippe sin biologiske skæbne. Den gamle kvinde (»spinster«) i tårnet er en reminiscens af den ældre præstinde, der skal oplære den unge novice. I eventyrene får hun ofte et meget negativt præg, jf. især en skikkelse som heksen Baba Yaga i de russiske folkeeventyr.¹ Dog har disse hekse bestemt også positive træk, noget, der er gennemgående for en skikkelse som Mor Hulda (igen fra Grimm-samlingen).

Mange kender også eventyret om Rumleskaft. Den fattige mølledatter kommer på noget af en opgave, da hun pga. sin faders lovprisninger bliver sat til at spinde hø til guld på kongens slot. Belønningen er ganske vist titlen som dronning, men ikke desto mindre må pigen have hjælp af et overnaturligt væsen. Når dette tilsyneladende mærkelige og magiske spinderi sættes i forbindelse med den ligeledes magiske frembringelse af verden, giver historien imidlertid noget bedre mening.

Går man mytologien og folkeeventyrene efter, finder man hurtigt mange andre af sådanne

eksempler. Det viser, hvor centralt et tema, vi her har med at gøre. Det kan godt være, at en »spinster« for os i dag udelukkende er noget negativt, men sådan har det ikke altid været.

Fra at være den kreative spinderske, edderkoppen og præstinden i templet, vandrer figuren over den gamle heks og er i dag endt som udtryk for en gammel pebermø. Men skinnet og den almindelige konsensus bedrager – endnu en gang. Under overfladen bliver det hele meget mere spændende.

God mytejagt!

Chresteria Jakobsen
Klassisk Filologi, AU
chresteria@chresteria.dk

Videre læsning:

Erwin Neutsky-Wulff: Det overnaturlige, Kbh. 2004 (se i registret under Vævning)

Marta Weigle: Spiders and Spinsters – Women and Mythology, New Mexico 1982

Noter

¹ Jeg har analyseret både myten om Pelops & Hippodamia og et af folkeeventyrene om Baba Yaga på min hjemmeside www.chresteria.dk under menupunktet Religion & mytologi/Tekster/Eksempler på myteanalyser.

ANMELDELSE AF ERWIN NEUTZSKY-WULFFS *DET OVERNATURLIGE*

af Chresteria Jakobsen

Denne mammut af en manual til det overnaturlige udkom i juni måned i år på Borgens Forlag. Når man tager bogen i hånden, ser man hurtigt, at den også på udseendet adskiller sig fra forfatterens tidligere faglitterære værker *Okkultisme* og *Magi* ved kun at indeholde meget få illustrationer (nu reduceret til enkelte opklarende figurer de mest nødvendige steder). Den ser helt akademisk ud!

Hvor de to tidligere udgivelser ifølge Erwin Neutzsky-Wulff selv var coffee table books, populære og gennemillustrerede, er *Det overnaturlige* det mest grundige og omfattende, vi endnu har set fra denne forfatters hånd. Den er intet mindre end altfavnende i sin fremstilling (inden for sin brede afgrænsning, som er den vestlige religiøse tradition), og pointerne er både velargumenterede og solidt forankret i skriftlige kilder.

Som titlen angiver, er *Det overnaturlige* en undersøgelse af et meget bredt felt. Her adskiller den sig fra de mange akademiske spadestik ned i ét snævert defineret emne, og dét er netop betagelsen ved bogen. Den indtager en komparativ synsvinkel og behandler indivielses- og mysterietraditionen lige fra religionens opståen i den prækulturelle periode, totemisme og animisme, til dagens brogede billede af new age og religiøs undergrund. Alle fænomener får en plads i forhold til den rygrad af logisk sammenhæng og teknisk formål, som man opdager løber gennem religionshistorien.

Dermed får læseren det så uundværlige overblik, som er påkrævet, når man bagefter ønsker at gå i dybden med enkelte aspekter. Kun i kraft af et sådant overblik forstår man jo de enkelte detaljer. Sådanne oversigtsværker, der rummer det hele, udkommer næsten ikke mere, og *Det overnaturlige* hører altså til sjældenhederne.

Selvom bogen er på lidt over 700 tryk-sider, er der ingen redundans. Eksemplerne er mange, men ofte kortfattede, og man fornemmer hele tiden den strenge røde tråd, der holder overblikket på plads. Det er også meget, der skal nås. Men han når det!

Som illustration af de mange religionshistoriske pointer citeres masser af teksteksempler. Man kan næsten sige, at det er disse citater, der udgør rygraden i fremstillingen. Det er med andre ord kilderne selv, der får lov at tale.

Som en sidste krølle, som jeg er sikker på, at filologer kan sætte pris på, er der saft og kraft i forfatterens oversættelser af såvel latinsk som oldfransk og oldnordisk litteratur, dog altid med originalteksten ved siden af, så læseren selv kan konsultere denne. Man kan godt mærke, at en skønlitterær forfatter er på spil.

Som udgangspunkt gennemgraves og revideres hele vores moderne verdensbillede med henblik på at afklare, hvad vi mener med »overnaturligt«. Alle begreber diskuteres og redefineres, så vi ved, hvad der menes med termerne.

Kvantefysikken og dens filosofiske/erkendelsesteoretiske konsekvenser inddrages, og på denne måde kobles fremstillingen med de »nye« erkendelsesteoretiske implikationer, som desværre endnu ikke har nået Humaniora. Men her tager forfatteren de fulde, og meget spændende, konsekvenser af bl.a. vor landsmand Niels Bohrs opdagelser.

Disse overvejelser kombineres endvidere med en biologisk og neurologisk synsvinkel – forståelsen af mennesket som et biologisk betinget væsen står centralt i fremstillingen, en tolkning, de såkaldte kognitivist i dag også er ved at vinde indpas med, selv på Humaniora.

Hjernens neurologiske processer fremstiller verden som en omgivelse tilpasset mennesket, og religionen er udtryk for denne bevidste verdensskabelse. Mennesket tager sin skæbne som verdensskaber på sig, og religionen sætter mennesket i stand til at håndtere en grundlæggende irrationel eksistens.

Hjernens forskellige funktioner kan i denne forbindelse anskues som et udtryk for hele den menneskelige udvikling: Lag er bygget oven på lag – intet smides væk. Vejen fra neocortex ned gennem det limbiske system bliver dermed en rejse tilbage mod stadig ældre lag, også hvad religionen angår. Mystens katabase til underverdenen er på samme tid en neurologisk katabase. Nyere hjerneområder slås fra (først og fremmest det præfrontale cortex), og dermed opstår andre bevidsthedstilstande, som er udgangspunktet for den religiøse oplevelse.

Et tilsvarende kort over den religiøses rejse ind i andre og dybereliggende verdener finder man i form af de jødiske kabbalisters fremstilling af Sephiroth. I bogen findes en grundig gennemgang af den jødiske mystik, fordi den semitiske kultur sammen med den græsk/romerske er grundlaget for vores moderne kultur og verdensopfattelse. Forståelsen af, hvordan dette overordnede idé-mæssige billede hænger sammen, er en stor gevinst ved læsningen af bogen.

Men fremstillingen når omkring mange delemner, f.eks. de religiøse ingredienser i eventyr, børnerim, klassifikation af overnaturlige væsner, antisemitisme og Faust-skikkelsen, gnosticisme, gralsmysteriet (hvem er ikke nysgerrig efter at høre løsningen på gralsgåden?!), det såkaldte heksevæsen, Mozarts Tryllefløjten og frimureriet, Wagners Ringen, moderne sekter, nazismen – ja, sågar 11. september. På side 270-71 findes en oversigt over bogens hovedemner.

Der bygges i disse dage så småt bro mellem Humaniora og Naturvidenskab i universitetsverdenen, men denne genforening er ikke noget nyt i Erwin Neutzsky-Wulffs forfatterskab, der fordrer kendskab til såvel fysik som filologi. Det er for mig at se en stor force ved forfatterskabet, fordi den faglige enøjethed undgås. De to forskningsfelter har glæde af hinanden, og det er dumt ikke at lade dem profitere af hinandens opdagelser.

Bogen bruger meget plads på de antikke traditioner, og det er dejligt at se, at antikken ikke behandles som én sammenhængende kultur, men at forskellene ved den græske og romerske tankegang faktisk betones.

Især Hellas og dets mange mytekredse anvendes som model for videre analyse (f.eks. er Hesiods fremstilling af ideen om verdensaldrene grundlaget for en gennemgående anskuelsesmodel af religionens udvikling). Artemis over for Aphrodite og Dionysos analyseres som udtryk for kulter med forskellige elementer i centrum. Bogen ikke mindre end myldrer med myteanalyser samt etableringen af en grundlæggende analysemodel baseret på verdensaldrene.

I de romerske kapitler får vi bl.a. en enestående gennemgang af frisen i Mysterievillaen og en dertil knyttet rekonstruktion af unge pigers deltagelse i en domesticeret romersk udgave af Dionysos-kulten. Igen støttes fremstillingen af teksteksempler, og Lukrets fremdrages til at illustrere en indstilling til verden, som ligger meget tæt på vores eget, moderne verdensbillede.

For mig at se er bogen uundværlig for den, der ønsker at forstå, hvilken rolle religion og indvielse har spillet og spiller for mennesket og dets verdensbillede. Den har da også fået vældig fine anmeldelser i pressen til trods for, at det er en svær bog. Svinkeærinderne må læseren selv tage bagefter – eller undervejs – i form af afstikkere til den litteratur, der hele tiden øses gavmildt af, og et nærmere studium af de religiøse systemer, der blot behandles kort.

Mange vil indvende, at jeg som anmelder er forudindtaget, men dertil kan jeg kun sige, at jeg ikke ville anbefale akademikere at læse bogen, hvis ikke jeg mente, at den havde noget at byde på, også i denne kreds. Prøvestenen for ethvert værk må jo være, om det, der bliver sagt, giver mening. Og det er slående, så god mening denne bog giver.

Et af bogens vigtigste bidrag er at bibringe læseren en forståelse af, at det, man kunne kalde religionsteknik, er en vigtig bestanddel af disciplinen religionshistorie. Man kommer ikke langt med betegnelsen »frugtbarhedskult«, hvis man ikke ved, hvad denne ellers tomme betegnelse dækker over.

Alt for mange mennesker ser religion som »tro« (troen på, at der er guder til) i stedet for at tage den alvorligt og anskue fænomenet som en teknik, ved hjælp af hvilken man omgås verden og sin egen menneskelige natur og dennes irrationelle grundlag. At det, at vi tænder for gassen, er teknik, betvivler ingen. Men at et ritual i templet skulle have en effekt på verden, stiller vi os tvivlende over for. Og derfor kommer man heller ikke en forståelse af det religiøse verdensbillede nærmere.

Men lige meget hvilken synsvinkel, man går til *Det overnaturlige* med, skal læserens nysgerrighed nok blive stillet. Der er mange forskellige planer i fremstillingen, alle med deres spændende pointer at byde på. Og det ville jo være rart for os »klassikere« endelig at finde ud af, hvorfor også antikken brugte så uforholdsmæssig meget tid og så mange ressourcer på noget så skørt som religion.

God læselyst!

Chresteria Jakobsen
Klassisk Filologi, AU
chresteria@chresteria.dk

JETTE PERSIANI

Projektets titel: En valensbeskrivelse af verberne i klassisk græsk prosa.

Emnet for mit projekt er en undersøgelse af, hvordan valensforskningens resultater kan appliceres på klassisk græsk prosa for at skabe grundlag for en konsekvent syntaktisk analyse ud fra grammatiske relationer (subjekt, objekt etc.). Den terminologi, der i almindelighed anvendes, består nemlig af en uoverskuelig blanding af semantiske, syntaktiske og morfologiske termer, hvilket betyder, at der ikke skelnes mellem forskellige niveauer. En valensbeskrivelse skulle derimod være i stand til at beskrive et sprogs syntaks ved hjælp af et begrænset antal klassifikationskategorier, som, hvis de er af typologisk natur, kan danne basis for komparative studier. Jeg mener, de grammatiske relationer er mest egnede til dette formål.

Verbalet er sætningens centrum og verbernes leksikalske specifikationer udtrykkes ret direkte gennem deres syntaktiske konstruktioner, nemlig via valg af nominalsyntaxmer og præpositionalsyntaxmer, som de kombineres med. Disse konstruktioner kan danne basis for en klassificering af verberne, men kan også sige noget om sætningsstrukturen, som det enkelte verbum jo er bestemmende for. En valensbeskrivelse baseret på grammatiske relationer kan dermed ikke blot skabe grundlag for en kohærent og tilfredsstillende syntaktisk analyse, men også for en klassifikation af verberne og de sætningsstrukturer, de kan indgå i. Rent praktisk kan det lette afkodningen af tekster, idet der gives en forventning om, hvilke sætningstyper er mulige og hvilke er udelukkede.

Valens nyder stor interesse inden for den internationale lingvistik og, siden midten af firserne, også inden for dansk lingvistik, uden at det har haft nogen betydelig indflydelse på studiet af de klassiske sprog og de hjælpemidler, der anvendes her. På den baggrund er det min hensigt at undersøge, om græsk kan beskrives ved hjælp af de samme fire sætningstyper (valensmønstre), som Michael Herslund har opstillet for fransk og som han mener i kraft af deres universelle karakter også gælder for de fleste andre sprog. I modsætning til de fleste andre moderne lingvister beskriver han valens, som den kommer til udtryk i form af grammatiske relationer, der indgår i følgende fire kombinationer:

1. SV (subjekt, verballed)
2. SVO (subjekt, verballed, objekt)
3. SVA (subjekt, verballed, adjekt)
4. SVOA (subjekt, verballed, objekt, adjekt)

Som det fremgår, opererer Michael Herslund foruden verballed med de tre grammatiske relationer subjekt, objekt og adjekt. Adjekt omfatter de nominale ledfunktioner, som ikke falder ind under subjekt eller objekt. Han betragter dem som varianter af samme ledfunktion, da de findes som alternativer ved visse verber og aldrig skulle forekomme sammen. Adjekt omfatter på græsk lokativobjekt (en anden term for stedsadverbial), dativobjekt og prædikativ, som også skal have det til fælles, at de alle har et fundamentalt lokativisk indhold.

I det store og hele ser disse valensmønstre ud til at være dækkende for græsk, men der er også visse konstruktioner, som ikke umiddelbart kan placeres indenfor en af de fire typer. Disse konstruktioner er det værd at undersøge nærmere. Det gælder blandt andet genitiv og dativ ved divalente verber. I de traditionelle grammatikker siges det, at visse verber »styrer« disse kasus, andre rubricerer dem under den alt for generelle term komplement, men det siger ikke noget om, hvilken grammatisk relation de udfylder. Hvis man så undersøger dem nærmere, viser det sig, at de har træk tilfælles med såvel objekt som adjekt. Derfor er det ikke umiddelbart klart, hvor de skal placeres. Et andet område, som kræver nærmere undersøgelse, er det græske participium conjunctum. Også her mangler der en syntaktisk terminologi. Traditionelt anvendes der angående det valensbundne participium betegnelser som »nødvendigt« participium (conjunctum), akkusativ med participium, genitiv med participium og nominativ med participium, men igen bidrager det ikke til en forståelse af den grammatiske relation. I den forbindelse kan Michael Herslunds valensmønstre også danne baggrund for en analyse.

Det er nyttigt at have de fire valensmønstre som udgangspunkt, idet de sætter en i stand til at opdage »problematisk« konstruktioner. Når visse græske konstruktioner nemlig umiddelbart ser ud til at afvige fra valensmønstrene, er der ofte tale om typer, som også både de traditionelle grammatikker og mere moderne tilgange har haft vanskeligt ved at beskrive tilbundsgående. De fire valensmønstre giver derfor mulighed for at undersøge, hvori vanskeligheden består og hvordan fænomenet eventuelt kunne beskrives.

Mit stipendium løber over perioden 01.02.03 – 31.03.06.

Jette Persiani
Institut for Sprog, Litteratur og Kultur,
Afdeling for Klassisk og Romansk
oldjlp@hum.au.dk

Arrangementer

FRA ARTEMIS TIL DIANA 11.-12. MARTS 2005

COLLEGIUM HYPERBOREUM Københavns Universitet Amager, Njalsgade 120

Med henblik på servering af kaffe og te beder vi om tilmelding til seminaret til Birte Poulsen klabp@hum.au.dk eller Annette Rathje rathje@hum.ku.dk senest 1. marts. Frokost kan købes i kantinen.

PROGRAM

Fredag d. 11. marts - Aud. 22.01.11

9.30 Kaffe

9.45 Introduktion v/Collegium Hyperboreum

Den tidlige Artemis (ordstyrer A. Rathje)

10.00 Marie Louise Nosch (Antikhistorie): a-ti-mi-te. Den tidlige Artemis i Grækenland

10.30 Bodil Hjerrild (Iransk Filologi): Den orientalske Artemis og hendes rødder

11.00 Minna Skafte Jensen (Klassisk Filologi): Artemis hos Homer

11.30 Anne Marie Carstens (Klassisk Arkæologi): Tyre og dobbeltøkser, frugtbarhed og magt – fra Kubaba og Taru til Artemis Efesia og Zeus Labrandeus

Frokost

Artemis i Grækenland (ordstyrer M. Nielsen)

13.00 Signe Isager (Antikhistorie): Artemis Brauronia-helligdommen

13.30 Inge Nielsen (Klassisk Arkæologi): Artemis Brauronia-helligdommens funktioner, baseret på arkitektur og keramik

14.00 Jørgen Mejer (Klassisk Filologi): Artemis i tragedierne

Kaffe

15.00 Synnøve des Bouvrie (Klassisk Filologi): Artemis Orthia, naturgudinne eller kulturgudinne?

15.30 Ditte Zink Kaasgaard Falb (Klassisk Arkæologi): Artemis Orthia-helligdommen i Sparta – helligdom og votivgaver

Lørdag d. 12. marts – Aud. 23.0.49**Regionale aspekter** (ordstyrer B. Poulsen)

9.00 Lone Wriedt Sørensen (Klassisk Arkæologi): Artemis på Kypern

9.30 Pia Guldager Bilde (Klassisk Arkæologi): Artemis ved Sortehavet

10.00 Tobias Fischer-Hansen (Klassisk Arkæologi): Sicilien. Artemiskulten i de græske kolonier og i de helleniserede byer: Kult og akkulturation

10.30 Annette Rathje & Marjatta Nielsen (Klassisk Arkæologi): Artumes. Den lånte gudinde?

Kaffepause**Artemis/Diana i romersk kejsertid og senantikken** (ordstyrer H. Horsnæs)

11.30 Mette Moltesen (Klassisk Arkæologi): Diana Nemorensis med følge i en senhellenistisk tempelgavl

12.00 Jesper Carlsen (Antikhistorie), Artemishelligdommene og *Domitii Ahenobarbi*

Frokost

Ordstyrer T. Fischer-Hansen

13.30 Patrick Kragelund (Klassisk Filologi): Diana, Hippolitus, Seneca og Pompeji

14.00 Morten Warmind (Religionssociologi): Diana hos keltere og germanere

14.30 Birte Poulsen (Klassisk Arkæologi): Artemis – jagt og kærlighed

15.00 Marjatta Nielsen (Klassisk Arkæologi): Gentolkninger af den efesiske Artemis i nyere tid

Afslutning

HVAD ER ROMANISERING? INDBYDELSE OG CALL FOR PAPERS

Ved indgangen til det 21. århundrede er romanisering et af de mest omdiskuterede begreber i studiet af det romerske imperium. Der er de senere år udkommet en række studier af romanisering i de enkelte dele af romerriget, ikke mindst det græske område – men også artikler, der gør op med romaniseringsbegrebet, kritiserer eller endog fuldstændig afviser det. Hvad enten man beskæftiger sig med Roms historie ud fra en antikhistorisk, klassisk-filologisk eller klassisk-arkæologisk tilgangsvinkel, kommer man ikke uden om at tage stilling til romaniseringsproblematikken.

Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sortehavsstudier indbyder alle interesserede til et heldagsseminar om romanisering torsdag den 7. april 2005 kl. 11-17 på Aarhus Universitet. Vi regner med 6-8 indlæg à 20-30 minutters varighed om forskellige aspekter af romaniseringsproblematikken, særlig disse tre temaer:

Romanisering: begreb og funktion

Romaniseringens begrebshistorie. Romanisering som akkulturation? Giver det i dette hele taget mening at tale om romanisering? Hvilke formål udfylder romaniseringen?

Regionale case studies

Eksempler på hvordan romaniseringsbegrebet kan anvendes eller har været anvendt på enkelte dele af Romerriget. Vi er meget interesserede i at høre om »Work in progress« (specialeprojekter etc.)

Romanisering, respons og modstand – navnlig i Sortehavsområdet

Hvordan reagerer befolkningen på romaniseringen? Sociale forskelle – elite og masse. Kulturelle forskelle: grækere, nordafrikanere, gallere, briter. Er 100-tallets hellenske renæssance (»den anden sofistik«) et græsk modtræk til romaniseringen?

Hvis du er interesseret i at bidrage med et indlæg, så send snarest muligt og *senest 4. marts* en e-mail med navn, foreløbig titel på dit oplæg og en kort biografi (2-5 linier) af dig selv til Tønnes Bekker-Nielsen, e-mail tonnes@hist.sdu.dk. Oplægsholderne får naturligvis deres rejse til og fra Århus betalt.

Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sortehavsstudier
Bygning C 328, Aarhus Universitet, 8000 Århus C
www.pontos.dk

PROPÆDEUTISK TEMADAG I ODENSE

Lørdag d. 9. april 2005 afholdes på Syddansk Universitet en temadag om

RELIGION OG KRISTENDOM I ROMERRIGET

Projektet er et samarbejde mellem de propædeutiske afdelinger i græsk og latin ved de humanistiske fakulteter ved Aarhus Universitet, Syddansk Universitet og Københavns Universitet.

På temadagen håber vi at kunne samle et stort antal humanistiske og teologiske studenter fra hele landet. Men, alle er velkomne.

Der vil være foredrag af ca. 30 minutters varighed fordelt på 3 sessioner inden for perioden 9-17 med mulighed for en kort debat inden for følgende planlagte emner:

Romersk statsreligion

Mysteriereligion

Missionering og romerriget

Kristendom som et specifikt romersk fænomen

Kristendom i forhold til romersk filosofi - f.eks. stoicisme

Martyrier

Den materielle kultur

Et foreløbigt program vil foreligge i begyndelsen af januar 2005. Aftenen afsluttes med en festmiddag.

I forbindelse med projektet vil vi udarbejde undervisningsmateriale: Et kompendium med latinske tekster, et med græske, et med tekster i oversættelse og et kompendium med relevant sekundærlitteratur.

Der vil blive arrangeret transport fra København og Århus til Odense.

Information vil i øvrigt være at finde på: www.egl.ku.dk/undervisning/tema.html

Jo Hermann (Syddansk Universitet)

Chresteria Jakobsen (Aarhus Universitet)

Christian Høgel og Per Methner Rasmussen (Københavns Universitet)

FORÅRETS FÆLLESTEMA – ET SAMARBEJDE MELLEML AU, KU OG SDU

Dette forår er de propædeutiske kurser som noget nyt gået sammen på tværs af universiteterne om at læse fælles tekster udvalgt med henblik på temaet:

Religion og kristendom i romerriget

På de propædeutiske kurser i græsk og latin læses et udvalg af tekster fra de til lejligheden udfærdigede kompendier. Men alle er mere end velkomne til at læse og diskutere med! Faktisk håber vi på at se så mange som muligt til den fælles temadag i Odense lørdag d. 9. april. Det foreløbige program er trykt her i bladet. Der vil blive organiseret busser til og fra arrangementet i Odense.

Projektet har også en hjemmeside, som findes på følgende adresse:
<http://www.egl.ku.dk/undervisning/tema.html>

Som en lokal optakt til dagen i Odense afholder vi d. 10. marts en temadag her på instituttet med følgende program:

Dato: Torsdag d. 10.03. fra kl. 14

Den sædvanlige undervisning 13-15 ligger i stedet 12-14.

Lokale: Studenternes Hus – Preben Hornung-stuen

Arrangører: Dorthe, Chresteria & Utile Dulci

Foreløbigt program:

14.15-15.45	2 foredrag à ca. 35 min.
15.45-16.15	pause med kaffe, te og kage
16.15-17.45	2 foredrag à ca. 35 min.
18.00-20.00	Fællesspisning (hold øje med opslag om tilmelding)
20.00-23.00	Filmforevisning

Foreløbig foredragsliste:

Erik Ostenfeld: Filosofi som religion. Overvejelser over filosofiens rolle i senantikken.

Marianne Pade: Gudernes mangfoldighed. Den klassiske mytologi i middelalder og renæssance.

Ole Thomsen: Stoikernes ideer om den kosmiske gud, om det guddommelige menneske, om den indre gud og samvittigheden, om friheden og den sikre død.

Alle er velkomne!

Tekstkompendierne til fællestemaet kan købes af alle interesserede. De består af hhv. et græsk og latinsk tekstbind, et oversættelsesbind samt et bind med sekundærlitteratur, men kan købes enkeltvis. Henvendelse kan ske til Chresteria Jakobsen på chresteria@chresteria.dk eller tlf. 22 15 43 93.

Priserne er:

Græsk: 45 kr.

Latin: 55 kr.

Oversættelser: 65 kr.

Sekundærlitteratur: 75 kr.

Her følger indholdsfortegnelserne i de fire kompendier:

RELIGION OG KRISTENDOM I ROMERRIGET

tekstbind : latin

INDHOLD

OVID : <i>Fasti</i> IV, 247-348 [4ns]	1
- fra - <i>Ovidis Fasti</i> , ed. E.H. Alton, D.E.W. Wormell, E. Courtney Teubner : Leipzig 1985 [5 / xxiv + 185 pp.]	
CÆSAR : <i>Bellum Gallicum</i> VI, 14-24 [5,9ns]	6
- fra - <i>C. Iulii Caesaris Commentarii Rerum Gestarum</i> , vol. I, ed. W. Hering Teubner : Leipzig 1987 ISBN 3-322-00351-5 [7 / xix + 179 pp.]	
CICERO : <i>De Divinatione</i> II. 70 [0,5ns]	11
- fra - <i>M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia</i> , fasc. 46, ed. W. Ax Teubner : Leipzig 1938 [2 / xiv + 214 pp.]	
SUETON : <i>De Vita Caesarum</i> V. 25,4; VI. 16-17 [1ns]	13
- fra - <i>C. Svetoni Tranquilli Opera</i> vol. I, ed. M. Ihm Teubner : Leipzig 1993 [4 / xviii + 360 pp.]	
TACITUS : <i>Annales</i> XV. 44 [1ns]	16
- fra - <i>P. Cornelii Taciti Libri qui supersunt</i> , tom. I, ed. H. Heubner Teubner : Leipzig 1983 [1 / xi + 481 pp.]	
ANON. : <i>Actus Apostolorum</i> 17-20 [10,5ns]	17
- fra - <i>Novum Testamentum Graece et Latine</i> , ed. E. Nestle & K. Aland Württembergische Bibelanstalt : Stuttgart 1928 [14 / 670 pp.]	

PLINIUS D. YNGRE : <i>Epistulae</i> X.96; X.97 [2,4ns]	31
- fra - <i>C. Plini Caecili Secundi Epistularum libri decem</i> , ed. R.A.B. Mynors Oxford University Press : Oxford 1963 [5 / xxii + 361 pp.]	
ANON. : <i>Passio Sanctorum Scillitanorum</i> [1,8ns]	35
ANON. : <i>Passio Sanctorum Martyrum Fructuosi etc.</i> [4,2ns]	37
- fra - H. Musurillo, <i>The Acts of the Christian Martyrs</i> Oxford University Press : Oxford 1972 [7 / lxxiii + 379 pp.]	
LACTANTIUS : <i>De Mortibus Persecutorum</i> 48, 1-13 [2,9ns]	42
- fra - <i>Lactantius, De Mortibus Persecutorum</i> , ed. & transl. J.L. Creed Clarendon Press : Oxford 1984 ISBN 0-19-826813-0 [2 / xlvii + 148 pp.]	
AMMIANUS MARCELLINUS : <i>Res Gestae</i> XVI.10, 13-17 [1,6ns]	46
- fra - <i>Ammianus Marcellinus, Römische Geschichte</i> I, ed. W. Seyfarth Schriften und Quellen der Alten Welt, band 21,1 Akademie-verlag : Berlin 1968 [2 / 315 pp.]	
AMBROSIUS : <i>Epistula</i> LXXII (17) [6,2ns]	48
SYMMACHUS : <i>Relatio</i> III [6,5ns]	59
AMBROSIUS : <i>Epistula</i> LXXIII (18) [13,5ns]	72
- fra - <i>Sancti Ambrosii Opera</i> , pars X, ed. M. Zelzer Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum LXXXII Hoelder-Pichler-Tempsky : Wien 1982 [45 / cci + 368 pp.]	
PRUDENTIUS : <i>Contra Symmachum</i> II, 1064-1132 [2,7ns]	92
PRUDENTIUS : <i>Peristefanon</i> VI [6,5ns]	97
- fra - <i>Aurelii Prudentii Clementis Carmina</i> , ed. M.P. Cunningham Corpus Christianorum Series Latina CXXVI Brepols : Turnhout 1966 [12 / xlvii + 430 pp.]	
AUGUSTIN : <i>Confessiones</i> VI. 8 [1,3ns]	104
- fra - <i>Sancti Augustini Confessionum libri XII</i> , ed. L. Verheijen Corpus Christianorum Series Latina XXVII Brepols : Turnhout 1981 [2 / xci + 298 pp.]	

- AUGUSTIN : *De Civitate Dei* I, 1-9 (inkl. praefatio) [15,3ns] 106**
 - fra - *S. Aurelii Augustini De Civitate Dei libri XXII*, ed. B. Dombardt & A. Kalb
 Teubner : Leipzig 1981
 ISBN 3-519-01104-2
 [16 / xlix + 599 pp.]

- ANON. : *Athanasianum* [2ns] 122**
 - fra - P. Nørgaard-Højen, *Den Danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter*
 ANIS : København 2000
 ISBN 87 7457 266 0
 [3 / 320 pp.]

*

RELIGION OG KRISTENDOM I ROMERRIGET

tekstbind : græsk

INDHOLD

- KLEANTHES : *Zeus-hymne* [1,5ns] 1**
 - fra - A.A. Long & D.N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, vol. II
 Cambridge University Press : Cambridge 1987
 ISBN : 0 521 25562 7
 [1 / x + 512 pp.]
- ISIDOR : *Hymner* [6ns] 2**
 - fra - V.F. Vanderlip, *The Four Greek Hymns of Isidorus and the Cult of Isis*
 American Studies in Papyrology vol. 12
 A.M. Hakkert Ltd : Toronto 1972
 [4 / xvi + 108 pp.]
- ANON. : *Apostlenes Gerninger 17-20* [10,5ns] 6**
 - fra - *Novum Testamentum Graece et Latine*, ed. E. Nestle & K. Aland
 Württembergische Bibelanstalt : Stuttgart 1928
 [14 / 670 pp.]
- ANON. : *Polykarps Martyrium* [11,3ns] 20**
ANON. : *Justins og hans Venners Martyrium (Recensio B)* [4,4ns] 30
ANON. : *Martyrerne i Lyon* [15,9ns] 34
 - fra - H. Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs*
 Oxford University Press : Oxford 1972
 [26 / lxxiii + 379 pp.]

- KLEMENS AF ALEXANDRIA : *Protreptikos* I, 1-6 [5,1ns] 46**
 - fra - *Clement of Alexandria*, ed. & transl. G.W. Butterworth
 Harvard University Press : Cambridge 1973
 [8 / xxi + 409 pp.]
- MARKUS AURELIUS : *Meditationer* II.3; VI.44; IX.40; XII.5; XII.36 [2,2ns] 53**
 - fra - *Meditations of the Emperor Marcus Antoninus*, ed. A.S.L. Farquharson
 Oxford University Press : Oxford 1968
 [4 / lxxxiii + 431 pp.]
- LUKIAN : *Menippos* [14ns] 59**
 - fra - *Luciani Opera*, tomus II, ed. M.D. Macleod
 Oxford University Press : Oxford 1974
 [17 / 374 pp.]
- JULIAN APOSTATA : *Mod Galilæerne* 39a-94a [3,4ns] 76**
 - fra - *Kejser Julian Mod Galilæerne*, ed. & transl. Lars Mynster
 Museum Tusulanums Forlag : København 1990
 ISBN 87-7289-127-0
 [4 / 272 pp.]
- PROKOP : *Om Krigene* VII, xxii, 6-17; VIII, xxi, 10-22; VIII, xxii, 1-32 [7ns] 81**
 - fra - *Procopii Caesariensis Opera Omnia* vol. II, ed. J. Haury
 Teubner : Leipzig 1963
 [12 / 699 pp.]

*

RELIGION OG KRISTENDOM I ROMERRIGET

oversættelser

INDHOLD

- KLEANTHES : *Zeus-hymne* 1**
 - fra - A.A. Long & D.N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, vol. I
 Cambridge University Press : Cambridge 1987
 ISBN : 0 521 25561 9
 [1 / x + 512 pp.]
- ISIDOR : *Hymner* 2**
 - fra - »Isidoros: 4 Isishymner«, transl. C. Weber-Nielsen
 J.K. Hansen & L. Lynggaard-Johansen (eds.), *Mysteriereligioner*
 EGL : København 1997
 [5 / xvi + 127 pp.]

OVID : <i>Fasti</i> IV, 245-348	7
- fra - <i>Ovids Fasti</i> , transl. C. Høeg & P.V. Rubow Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag : København 1945 [2 / 171 pp.]	
CÆSAR : <i>Gallerkrigen</i> VI, 14-24	11
- fra - <i>Cæsars Gallerkrig</i> , transl. J.B. Koch / A. Afzelius Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag : København 1942 [6 / xxvi + 273 pp.]	
CICERO : <i>Om Spådomskunsten</i> II.70	17
- fra - <i>Om Spådomskunsten</i> , transl. K. Nielsen Ciceros Filosofiske Skrifter, Bind III G.E.C Gads Forlag : København 1970 ISBN 87 12 07922 7 [1 / 553 pp.]	
SUETON : <i>Kejserbiografier</i> V. 25; VI. 16-17	18
- fra - <i>Svetons Kejserbiografier</i> , transl. A.B. Drachmann Det Schönbergske Forlag : København 1911-16 [4 / xxvii + 589 pp.]	
TACITUS : <i>Annaler</i> XV. 44	24
- fra - <i>Cornelius Tacitus's Arbøger</i> , transl. O.A. Hovgård Karl Schönbergs Forlag : København 1885 [2 / 374 pp.]	
ANON. : <i>Apostlenes Gerninger</i> 17-20	26
- fra - <i>Bibelen</i> Det Danske Bibelselskab : København 1973 [7 / 1491 pp.]	
<i>Thomasevangeliet</i> Logion 100	33
- fra - <i>Thomasevangeliet</i> , transl. S. Giversen GEC Gads Forlag : København 1959 [1 / 174 pp.]	
PLINIUS D. YNGRE : <i>Breve</i> X. 96; X. 97	34
- fra - <i>Plinius og Trajan, Udvalgte Breve fra 10. Bog</i> , transl. J. Bjernum Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck : København 1973 ISBN 87 17 01739 4 [4 / 55 pp.]	

ANON. : <i>The Martyrdom of St. Polycarp</i>	37
ANON. : <i>The Acts of Justin and Companions (Recension B)</i>	47
ANON. : <i>The Martyrs of Lyon</i>	51
ANON. : <i>The Acts of the Scillitan Martyrs</i>	63
ANON. : <i>The Martyrdom of Bishop Fructuosus and his Deacons</i>	65
- fra - H. Musurillo, <i>The Acts of the Christian Martyrs</i> Oxford University Press : Oxford 1972 [33 / lxxiii + 379 pp.]	
KLEMENS AF ALEXANDRIA : <i>Exhortation to the Greeks I, 1-6</i>	70
- fra - <i>Clement of Alexandria</i> , ed. & transl. G.W. Butterworth Harvard University Press : Cambridge 1973 [8 / xxi + 409 pp.]	
MARKUS AURELIUS : <i>Meditationer II. 3; VI. 44; IX. 40; XII. 5; XII. 36</i>	78
- fra - <i>Kejser Markus Aurelius, Optegnelser</i> , transl. J.A. Bundgård Monumenta : København 1949 [4 / 187 pp.]	
LUKIAN : <i>Menippos's Rejse til Underverdenen</i>	83
- fra - <i>Udvalgte Dialoger af Lukianos fra Samosata</i> , transl. M.Cl. Gertz Gyldalske Boghandel : København 1916 [21 / 173 pp.]	
LACTANTIUS : <i>Forfølgernes Død 48, 1-13</i>	104
- fra - <i>Lactantius, Forfølgernes Død</i> , transl. T. Damsholt Munksgaard : København 1971 ISBN 87 16 00386 1 [4 / 92 pp.]	
AMMIANUS MARCELLINUS : <i>Historie XIV. 10</i>	108
- fra - <i>Ammianus Marcellinus, 25 År af Roms Historie</i> , 1. del, transl. V. Ullmann Arendal : København 1877 [8 / 351 pp.]	
JULIAN APOSTATA : <i>Mod Galilæerne 39a-94a</i>	117
- fra - <i>Kejser Julian Mod Galilæerne</i> , ed. & transl. Lars Mynster Museum Tusulanums Forlag : København 1990 ISBN 87-7289-127-0 [9 / 272 pp.]	
SYMMACHUS : <i>Relatio III</i>	126
- fra - R.H. Barrow, <i>Prefect and Emperor</i> Clarendon Press : Oxford 1973 ISBN 0-19-814443-1 [7 / xi + 246 pp.]	

AMBROSIUS : <i>Letter 17</i>	133
AMBROSIUS : <i>Letter 18</i>	137
- fra - <i>St. Ambrose, Select Works and Letters</i> , transl. H. De Romestin The Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, vol. X T&T Clark : Edinburgh ISBN 0 567 09419 7 [10 / xxiii + 497 pp.]	
PRUDENTIUS : <i>A Reply to the Address of Symmachus II, 1064-1132</i>	143
PRUDENTIUS : <i>Crowns of Martyrdom VI</i>	147
- fra - <i>Prudentius</i> , vol. II, ed. & transl. H.J. Thomson Harvard University Press : Cambridge 1953 [10 / 386 pp.]	
AUGUSTIN : <i>Bekendelser VI. 8</i>	153
- fra - <i>Augustins Bekendelser</i> , transl. T. Damsholt Sankt Ansgars Forlag : København 1991 ISBN 87 875 0565 7 [2 / 320 pp.]	
AUGUSTIN : <i>Om Guds Stad I, 1-9 (inkl. forord)</i>	154
- fra - <i>Augustin, Om Guds Stad 1.-5-</i> bog, transl. B. Dalsgaard Larsen GEC Gad : København 1984 ISBN 87-12-07116-1 [14 / 320 pp.]	
PROKOP : <i>History of the Wars VII,xxii, 6-17; VIII,xxi,10-22; VIII,xxii,1-32</i>	169
- fra - <i>Procopius</i> , vol. IV-V, ed. & transl. H.B. Dewing Harvard University Press : Cambridge 1924 [9 / 441 + 490 pp.]	
ANON. : <i>Den Athanasianske Trosbekendelse</i>	179
- fra - L. Grane, <i>Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter</i> ANIS : København 1993 ISBN 87 7457 139 7 [6 / 125 pp.]	

RELIGION OG KRISTENDOM I ROMERRIGET

sekundærlitteratur

INDHOLD

H. CHADWICK : “Envoi: On Taking Leave of Antiquity” ..... - fra - J. Boardman et al. (eds.) : <i>Oxford History of the Classical World</i> Oxford University Press : Oxford 1986 ISBN 0-19-872112-9 [22 / 828 pp.]	1
A.A. LUND : »Cæsar som etnograf« ..... - fra - A.A. Lund : <i>Cæsar som etnograf</i> Gyldendal : København 1978 ISBN 87-01-66172-8 [12 / 62 pp.]	21
W. BURKERT : “Personal Needs in This Life and after Death” ..... - fra - W. Burkert : <i>Ancient Mystery Cults</i> Harvard University Press : Cambridge 1987 ISBN 0-674-03386-8 [24 / 181 pp.]	33
K.F. JOHANSEN : »Kejsertidens Stoicisme« ..... - fra - K.F. Johansen : <i>Den Europæiske Filosofis Historie</i> Bind 1 Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck : København 1991 ISBN 87-17-05308-0 [13 / 851 pp.]	57
G. BENDZ : »Spøgefuglen fra Samosata. Den Satiriske dialog« ..... - fra - F.J. Billeskov Jansen et al. (eds.) : <i>Verdens Litteraturhistorie</i> Bind I Politikens Forlag : København 1971 ISBN 87 567 1359 2 [4 / 779 pp.]	69
C. FREEMAN : “The Foundations of Christianity” ..... - fra - C. Freeman : <i>Egypt, Greece and Rome</i> Oxford University Press : Oxford 1996 ISBN 0-19-815003-2 [16 / xii + 638 pp.]	72
C. FREEMAN : “The Empire in the Fourth Century” ..... - fra - C. Freeman : <i>Egypt, Greece and Rome</i> Oxford University Press : Oxford 1996 ISBN 0-19-815003-2 [19 / xii + 638 pp.]	88

- L. MYNSTER : »Den Frafaldne. Politik og Religion i det 4. århundrede« .. 107**
 - fra - *Kejser Julian Mod Galilæerne*, ed. & transl. L. Mynster
 Museum Tusulanums Forlag : København 1990
 ISBN 87-7289-127-0
 [41 / 272 pp.]
- R. BROWNING : "History" 147**
 - fra - E.J. Kenney (ed.) : *The Cambridge History of Classical Litterature II*
 Cambridge University Press : Cambridge 1982
 ISBN 0 521 21043 7
 [23 / xviii + 973 pp.]
- R.H. BARROW : "Introduction to *Relatio 3*" 170**
 - fra - R.H. Barrow : *Prefect and Emperor*
 Clarendon Press : Oxford 1973
 ISBN 0-19-814443-1
 [2 / xi + 246 pp.]
- V. EDDEN : "Prudentius" 172**
 - fra - J.W. Binns (ed.) : *Latin Litterature of the Fourth Century*
 Routledge & Kegan Paul Ltd : London and Boston 1974
 ISBN 0-7100-7796-3
 [23 / x + 189 pp.]
- B. DALSGAARD LARSEN : »Indledning til *Om Guds Stad*« 195**
 - fra - B. Dalsgaard Larsen : *Augustin, Om Guds Stad*
 Aarhus Universitetsforlag : Aarhus 2002
 ISBN 87 7288 885 7
 [18 / 1051 pp.]
- L. GRANE : »Den athanasianske trosbekendelse« 213**
 - fra - L. Grane : *Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter*
 ANIS : København 1993
 ISBN 87 7457 139 7
 [6 / 125 pp.]
- Tidstavler 219**
 - fra - M. Maas : *Readings in Late Antiquity*
 Routledge : London 2000
 ISBN 0-415-15987-3
 [9 / lxviii + 375 pp.]

Deadline 1. Februar

Udgivelse 1. Marts

Deadline 1. April

Udgivelse 1. Maj

Deadline 1. September

Udgivelse 1. Oktober

Deadline 1. November

Udgivelse 1. December

Retningslinjer: Materiale afleveres senest på dagen for deadline, i Wordformat og på diskette, med eventuel udskrift, eller via e-mail til agora@hum.au.dk. Hvis man vil benytte sig af græsk tekst, bruger man 'Greek Old Face' med 'Son of Wingreek'.
Skriv navn, tilhørsforhold og e-mail/tlf. Hvis man ønsker det, kan e-mailadressen blive offentliggjort i ΑΓΟΡΑ.

MELD DIG IND I AGORA-REDAKTIONEN

Vi har brug for lige netop dig!

Brænder du for at skrive små artikler, lave opsøgende interview-arbejde, layout, eller kan du bare godt lide at lokke andre til at skrive indlæg, skulle du tage at melde dig under Agora-redaktionens faner. Du kan være studerende på Klassisk arkæologi eller Klassisk Filologi, ældre studerende, gymnasielærer eller blot interesseret. Og du kan vælge at blive tilknyttet udelukkende som skribent eller som fungerende redaktionsmedlem med den brede vifte af opgaver, det indebærer.

Vi – og alle læserne – vil være glade for din hjælp og dine bidrag.

Hvis du er interesseret, så skriv til Thomas Hverring, vores redaktør, på e-mail-adressen agora@hum.au.dk. Du er selvfølgelig også velkommen til at stille dine eventuelle spørgsmål til andre af redaktionsmedlemmerne.

Vi ses!